

Igeneves szerkezetek a déli hanti nyelvjárásokban¹

Vértes Edit születésének 100. évfordulójára

Csepregi Márta

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet

The present study examines non-finite structures in the now extinct southern dialects of Khanty. The basis of the investigation is K.F. Karjalainen's collection dating from the end of the 19th century (published as Karjalainen – Vértes 1975). The study focusses on the non-finite forms bearing the following suffixes: a) the infinitive marked with *-ta/-tá*; b) the present and the past participle, marked with *-t-* and *-m-*, respectively; c) the converb marked with *-men*; d) the conditional participle marked with *-η-*, *-γ-*. As illustrated by a wealth of examples, these non-finite forms can have the same syntactic functions as the corresponding forms in the other Khanty dialects. Southern dialects are best seen as a transition between the northern and the eastern dialects. On the one hand, the southern dialects do not mark subject agreement on the participle in non-finite relative clauses, similarly to the northern dialects. On the other hand, both the eastern and the southern dialects feature a non-finite conditional form.

Keywords: Southern Khanty, non-finite structures, nominalization, verbalization, subordination

Kulcsszavak: déli hanti, igeneves szerkezetek, nominalizáció, verbalizáció, alárendelés

0. Bevezetés

Az 1919-ben született Vértes Edit életének jelentős részét töltötte az 1919-ben elhunyt Heikki Paasonen és K. F. Karjalainen hagyatékának kiadásával. Mindkét kutató a 19/20. század fordulóján járt Nyugat-Szibériában, s mindketten a déli hanti területeken, az Irtis és mellékfolyói vidékén kezdték a nyelvi gyűjtést. K. F. Karjalainen mintegy fél évet töltött a Demjankán² (1898. július – 1899. február), majd három hónapig a Kondán gyűjtött (1899. február–április). Ezután, mielőtt kelet felé indult, még két hónapra visszatért a Demjankára (1899. április–május). H. Paasonen 1900 augusztusában Demjanszkoje faluban találkozott egy

¹ Hálásan köszönöm lektoraim alapos bírálatát és hasznos megjegyzéseit. Ezeknek figyelembe vételével alakítottam ki a tanulmány végső változatát.

² Bár az orosz kiejtés szerinti helyes magyar írásmód Gyemjanka lenne, megtartom a Demjanka változatot, ugyanis e folyónév ebben a formájában vált ismertté az obi-ugrisztikában.

Konda-torkolati tehetséges osztjával, akivel három hónapig dolgozott együtt. Októberben, amikor a jég beállta előtt az utolsó hajóval Szurgutba utazott, magával vitte nyelvmesterét, s február végéig folytatta vele a munkát.

A két kutató nagymennyiségű szótári, grammatikai és szöveganyaggal tért haza, melynek sajtó alá rendezése már az őket követő nemzedékekre maradt. A szótárakat finn segítséggel adta ki a Finnugor Társaság (Paasonen–Donner 1926, Karjalainen–Toivonen 1948), az egyéb hagyaték feldolgozására pedig Vértes Editet kérte fel a társaság vezetése az 1960-as évek elején. A nyelvtani feljegyzések viszonylag rövid idő alatt megjelentek (Karjalainen–Vértes 1964, Paasonen–Vértes 1965), a terjedelmes szöveganyag megfejtése és nyomdai előkészítése már tovább tartott (Karjalainen–Vértes 1975, Paasonen–Vértes 1980, Vértes 1985). A Karjalainen szövegekhez készített nyelvi és tárgyi magyarázatok technikai szerkesztése annyira elhúzódott, hogy az utolsó kötet megjelenését meg sem érte a 2002-ben elhunyt szerző (Vértes 1997a, 2004). Közben Vértes Edit összegyűjtötte a szövegekben előforduló, de a Karjalainen–Toivonen szótárban nem szereplő szavakat is (Vértes 1996). A szövegkiadásoknak mintegy a melléktermékeként jelentek meg a magyar és német nyelvű műfordítások (Vértes 1975, 1979, Vértes–T. Lovas 1985). A hagyatékkiadó számos kisebb közleményben számolt be azokról a problémákról, melyekkel munkája során szembesült, s melyekre a szövegekkel való foglalatosság során talált megoldást. Ezeket nem idézem külön, csak utalok Vértes Edit műveinek jegyzékére (Zaicz–Csepregi 2004: 23–36). A szövegkiadások során a sajtó alá rendező tetemes mennyiségű, a hitvilággal kapcsolatos információhoz is jutott, ezeket szintén külön kötetekké formálta magyar és német nyelven (Vértes 1990, 1997b).

A hanti nyelv déli nyelvjárásait ma már nem beszéljük. Pontosán nem tudjuk, hogy mikor történt meg a nyelvváltás az Irtis vidékén (oroszra és részben tatárra), feltehetőleg a 20. század első felében. Viszont Karjalainen és Paasonen munkásságának hála, viszonylag pontos információink vannak a nyelvcserre előtti nyelvallapotról. Rajtuk kívül Szerafim Patkanov gyűjtött folklór szövegeket. Kétkötetes műve Szentpéterváron jelent meg (1897–1900), szójegyzékét viszont Budapesten adták ki (1902), valamint az általa összeállított grammatikát is, melynek társszerzője Fokos-Fuchs Dávid volt (Patkanow–Fuchs 1911). Természetesen nem feledhetjük az első irtisi hanti nyelvtant és szójegyzékét, mely M.A. Castrén tollából jelent meg (1849). Ennek második, javított kiadása (Castrén–Schiefner 1858) után nemrég látott napvilágot a Castrén kéziratos feljegyzéseit is számba vevő, angolra fordított kritikai kiadás (Forsberg 2018).

Születésének jubileuma alkalmából a legméltóbb módon úgy róhatjuk le tiszteletünket Vértes Edit emlékének, hogy nyelvészeti kutatásra használjuk az általa kiadott szövegeket. Jelen tanulmányban az igeneves szerkezetek szintaktikai szerepét vizsgálom a Karjalainen által gyűjtött déli hanti szövegekben (Karjalainen–Vértes 1975, a továbbiakban KV I.). A szövegek többsége a hősmese műfajához tartozik. Bár előfordulnak bennük archaikusnak tűnő kifejezések, hasonlatok, mesei formu-

lák, párhuzamos szerkezetek, a szövegek stílusa mégis a beszélt nyelvhez közeli szabad próza. Érezhető az orosz nyelv hatása is, a szókincsben és a szintaxisban egyaránt. A szövegek tehát kontaktusnyelvészeti szempontból is figyelemre méltóak. Az egyes igenevek tárgyalásakor erre külön kitérek.

A szövegegyüttes terjedelme megközelítőleg 20 000 szó, ebből mintegy 900 igeneves szerkezetet gyűjtöttem ki. A Patkanov-féle szövegeket egyrészt azért nem vontam be a vizsgálatba, mert nem akartam eltérő transzkripciójú példamondatokkal megzavarni az olvasót – Patkanov lejegyzését annak következtelensége miatt a későbbi kutatók meg sem próbálták fonematizálni. Másrészt pedig a Patkanow–Fuchs féle nyelvtan viszonylag bőségesen tárgyalja az igeneveket (1911: 203–224), s megállapításai sokban egyeznek a Karjalainen féle szövegek tanúságával. A Paasonen által gyűjtött szövegeket műfajuk miatt nem vontam be a vizsgálatba. Ezeknek nagy része ugyanis ének, ami helyenként befolyásolja a mondatok szintaktikai megformálását is. Figyelembe veszem viszont Paasonen és Karjalainen igenevekkel kapcsolatos megállapításait, melyek a nyelvtani feljegyzésekben maradtak fent (PaasGr 59–67, KarjGr több helyen).

A példamondatokat fonematikus átírásban közlöm, követve Vértes Editnek a kommentárkötetben (Vértes 2004) alkalmazott gyakorlatát. Nem közlöm viszont Vértes Edit német fordítását, hanem a könnyebb érthetőség kedvéért saját, magyar nyelvű fordításommal látom el a példamondatokat. A forrásmegjelölés alapján visszakereshető a német fordítás is. A kommentárkötetben pedig megtalálhatók Vértes Editnek mindenre kiterjedő, a korábbi szakirodalmat szinte teljes mértékben feldolgozó nyelvi és tárgyi magyarázatai.

A tanulmánynak amellet, hogy tisztelegjen Vértes Edit emléke előtt, több célja van. Az elsődleges cél természetesen az, hogy feltérképezze a déli hanti igenévhasználat sajátosságait, és ezt összevesse a többi nyelvjárás gyakorlatával. Az északi nyelvjárásokat az ezredforduló táján a novoszibirszki iskola kutatói vizsgálták (Koškareva 1991, 2001, 2007, Kovgan 1991, Skribnik–Kovgan 1990, 1991), s a keletiek is jó ideje szisztematikus kutatás tárgyai (Csepregi 1978/1979, 2012ab, 2013, 2014, 2016). A szerzőt nem utolsó sorban az a cél is vezérelte, hogy bőséges, alaposan annotált példaanyaggal szolgáljon az osztjakológus, finnugrista vagy tipológus szakembereknek. Azoknak, akik kissé elhasználódott adattárukat készek egy száz éve kihalt nyelvjárás újonnan felfedezett anyagával frissíteni.

A dolgozat felépítése a következő: Az **1.** fejezetben röviden jellemzem a déli hanti nyelvjárásokat, összehasonlítva a többi hanti nyelvjárással. A **2.** fejezetben a főnévi igenevek, a **3.** fejezetben a participiumok, a **4.** fejezetben a konverbumok, az **5.** fejezetben a feltételes és tagadó igenevek mondattanát elemzem. A záró, **6.** fejezetben összefoglalom kutatásaim tanulságait.

1. A déli hanti nyelvjárások sajátosságai

Ha rápillantunk Északnyugat Szibéria térképére, láthatjuk, hogy az Ob és az Irtis folyóvonalai egy hatalmas, ferde Y-hoz hasonlítanak. Ennek három ága mentén tudjuk elhelyezni a hanti nyelvjárásokat. Az Ob és az Irtis összefolyásától (ott, ahol ma a Hanti-Manysi Autonóm körzet központja, Hanti-Manszijszk városa van), északra az északi nyelvjárások, keletre a keletiek, a kettő között pedig, az Irtis és mellékfolyói (Demjanka, Konda) mentén a déliek helyezkednek el (Honti 1984: 16). A nyelvjárási kontinuumból következően a déli nyelvjárásokban északi és keleti sajátosságok egyaránt felfedezhetők. Az északiakkal az a hangtani változás köti össze őket, melynek során a szókezdő *k*-veláris magánhangzó előtt spirantizálódott ($k > \chi$). Ennek alapján osztotta fel N. I. Tyerjoskin a hanti nyelvjárásokat $\chi\text{änti} / \chi\text{änt}\hat{\delta}$ (É, D) és $k\text{änt}\hat{\delta} / q\text{änt}\hat{\delta}$ (K) nyelvjárásokra. Az ösosztyák *č, *č affrikáták viszont a keleti és a déli nyelvjárásokban viselkednek hasonlóan (č, t' képviseléssel), míg északon spirantizálódtak (š), vö. például a mutató névmás megfelelőit: VVj, Surg. Irt. *tī*, Ni. Š, Kaz. Sy *šī* O *šī* 'ez' (DEWOS 1491).

Déli hanti sajátosságként indult, de az utóbbi időben egyre inkább terjed, hogy a finnugor alapnyelvi **l* és **s* hangoknak (protohanti **l* és **ʌ*) -*t*-hang felel meg. Ezek a hangok a legészakibb és legkeletibb nyelvjárásokban (obdorszki és vahi) *l*-é váltak (kivéve a vaszjuganiban, ahol **s* > *j* változás ment végbe). A központ felé közeledve, a szomszédos északi és keleti nyelvjárásokban (kazimi és szurguti) a zöngétlen spirantikus *ʌ* győzött, a központi (az Ob és Irtis összefolyása közelében levő serkali és szalimi), valamint a déli nyelvjárásokban pedig egységesen *t* hang felel meg a két alapnyelvi hangnak. Mindez párhuzamosan érvényes a palatális **l'* fejleményeire is, azaz északról illetve keletről a központ felé haladva *l'*, *ʌ* és *t'* megfelelésekkel találkozunk (Honti 1984:13).

A hanti nyelvben mind a *t*, mind az *l* (*ʌ*) hang igen megterhelt. Nemcsak a szókinsben gyakori mindkettő, hanem számos grammatikai morféma tartalmaz -*ʌ*- és -*t*-hangot. Az eredeti -*t*-hangot tartalmazó morfémák mellett (pl. többes szám jele, az INSTR-COM ragjának, a participium és infinitivus képzőjének, a műveltető képzőnek az eleme, stb.) megjelennek az *ʌ* > *t* változás eredményeként létrejött -*t*-elemű végződés: a jelen idő jele, a 3SG és 3PL igei és birtokos személyrag, a birtokos személyragozásban a tárgy számára utaló ragok *t* eleme (Du. *γət*, Pl. *t*), stb. Így sok homoním alak jön létre, ami szinte már a megértést is akadályozza, pl. *jästət* 1. mond-PRS-3SG 'ő beszél' 2. mond-PST.3PL<SG 'ők mondták azt'. Jelen tanulmány írásakor is gyakran okozott fejtörést az egyes alakok értelmezése.

A vokalizmusban is vannak kisebbfajta különbségek (az egyes déli hanti nyelvjárások között is), de ezekkel most nem foglalkozom, inkább utalok Honti László összefoglalására (1984: 19–25). Az egyetlen kérdés, melyben nem követtem a Honti 1984 megállapításait, a déli hanti magánhangzó-harmóniával kapcsolatos. Honti nem számol ezzel, viszont Vértes Edit a Karjalainen és Paasonen

szövegek alapján azt állapította meg, hogy a gyűjtés idejében, a 19. század végén létezett déli hanti magánhangzó-harmónia. Igaz, hogy bizonyos mássalhangzók hatására (pl. *j*) végbement a „palatális átcsapás”, azaz az első szótagi veláris magánhangzót a többedik szótagban palatális magánhangzó követte. Vegyes hangrendű szavak alakultak ki az igeragozásban is, mert a múlt idejű, egyes szám 3. személyű, alanyi ragozású igei személyrag az ige hangrendjétől függetlenül *-ot* volt. A példaanyagot ennek megfelelően Vértes Edit szellemében idézem, azaz a nem-első szótagban jelölöm a megfelelő palatális és veláris magánhangzókat.

A déli nyelvjárásokat az északiakkal köti össze az, hogy ezekben nem megy végbe paradigmikus magánhangzó váltakozás, míg a keleti nyelvjárásokban jelen van (pl. Surg. Irt. *káč* 'kívánság' ~ Surg. *kičəm*, Irt. *káčem* 'kívánságom').

Karjalainen a felső- és alsó demjankai (DN, DT), a cingalai (Ts.), szavodnijai (Sav.) és a krasznnojarszki (Kr.) nyelvjárásokról készített nyelvtani feljegyzéseket. A névszói esetragozás ezekben a nyelvjárásokban azonos képet mutat: Nom. *0*, Loc. *-nə/-nâ*, Abl. *-ewə/-ewâ*, Dat-Lat. *-a/-â*, Instr-Com. *-at/-ât*, Karit. *-ta/-tâ*. Ezek szerint a déli nyelvjárások az északiaknál több, de a keletiekénél kevesebb névszói esetet használnak.

A három szám (Sg, Du, Pl) jelölése az egész hanti nyelvterületen jellemző. A kettős szám jele viszont nem azonos minden déli nyelvjárásban: az Irtisen és a Demjankán (Sav. Ts. DN DT) *-γət*, a Kondán (Kr.) *-ηət*.

Karjalainen tapasztalatai szerint a déli nyelvjárásokban nem volt egységesen elterjedt az igék alanyi és tárgyias ragozása. A paradigmákat nem jegyezte fel mindegyik nyelvjárásban, a Demjanka torkolatánál beszélt nyelvváltozatról pedig azt írta, hogy nincs benne tárgyias ragozás (KarjGr 41). A szövegekben viszont előfordulnak tárgyias ragozású igealakok, s az is kiderül, hogy a személyraggal utalni lehet a tárgy számára is úgy, ahogyan a keleti nyelvjárásokban máig. Az északi nyelvjárásokban ez a tulajdonság ma már kiveszni látszik. Déli hanti sajátosság, hogy a többes számú tárgyra utaló elem nem a személyrag előtt van, hanem utána, a morfémásor végén (*tu-t-em-ət* hoz-PRS-1SG-PL 'hozom őket').

Karjalainen feljegyzéseiből azt is megtudjuk, hogy a 19. század végén a déli, valamint a keleti nyelvjárások közül a délivel szomszédos szurgutiban ismerték a passzív igék felszólító módú paradigmáját is. Ez mára a szurgutiban kikopott a használatból. Hasonlóan déli és szurguti közös sajátosság az összesen két időalak, a jelölt jelen idő és a jeltelen múlt. A legkeletebbi, VVj nyelvjárások Karjalainen ottjártakor kevésbé használtak passzív igealakokat, de a múlt időket annál differenciáltabban jelölték, összesen négy múltidőjelet használtak.

Az igenevek szempontjából is különböznek a hanti nyelvjárások. Mindegyikben megvan a főnévi igenév (infinitivus), a folyamatos és befejezett melléknévi igenév (participium), valamint a határozói igenév (konverbum). Feltételes

igenevet csak a keleti és a déli nyelvjárások, tagadó igenevet pedig csak a keleti nyelvjárások használják³. Az igenévképzők alakjában kisebb eltérések figyelhetők meg (1. táblázat).

1. táblázat: Igenévképzők a hanti nyelvjárásokban (Honti 1984 alapján)

	Keleti				Déli		Északi		
	V	Vj.	Surg.	Sal.	Irt.	Ko.	Ni., Šer.	Kaz. Ber.	O
INF	<i>ta/tä</i>	<i>ta/tä</i> <i>nta/ntä</i>	<i>ta,</i> <i>taɣə</i>	<i>ta,</i> <i>teɣə</i>	<i>ta/tä</i>		<i>ta</i>	<i>tĩ</i>	<i>ta</i>
PTC.PRS	<i>tâ/tə</i>	<i>tâ/tə</i> <i>ntâ/ntə</i>	<i>tə</i>	<i>tə</i>	<i>tâ/tə</i> <i>(ta/tä)</i>	<i>tâ/tə</i> <i>(taj/táj)</i>	<i>tə</i>	<i>tĩ</i>	<i>ti</i>
PTC.PST	<i>(â/ə)m</i>		<i>(ə)m</i>	<i>(ə)m</i>	<i>(â/ə)m</i>		<i>(ə)m</i>		
CNV	<i>mjn/min</i>		<i>min</i>	<i>men,</i> <i>man</i>	<i>men</i>		<i>man</i>		
PTC.COND	<i>ŋa/ŋä</i>		<i>ŋa/ŋä</i>	<i>?</i>	<i>aŋ/äŋ</i> <i>(aɣ/äɣ)</i>	<i>aŋ/äŋ</i>	–		
PTC.NEG	<i>lâɣ/ləɣ</i>		<i>ləɣ</i>	<i>?</i>	–		–		

A nem-véges igealakok közül a leggazdagabban a participiumok toldalékolhatók. Járulhat hozzájuk személyjelölő morféma, határozórag, és szó szerkezetet alkothatnak néhány névutóval is. A feltételes igenévhez személyjelölő szuffixum járul. A konverbumok csak állítmányi helyzetben láthatók el számjellel. Az infinitívus képzője lezárja a morfémasort, nem lehet hozzá egyéb toldalékot fűzni. Mindezeket részletesen tárgyalom a tanulmány megfelelő fejezeteiben.

Az alábbiakban az igenevek szintaktikai szerepét vizsgáljuk, részvételüket az alárendelésben, a névszók és igék között elfoglalt különleges helyüket. A vizsgálat elméleti háttérét az 1990-es évek végén, 2000-es évek elején megizmosodott funkcionális-tipológiai kutatások adják, melynek alapos összefoglalása olvasható Jussi Ylikoski tanulmányában (2003).

1.1. Glosszázási elvek

A mondatok glosszázása a lipcei szabályok szerint történik⁴. A nyelvi adatok sorában nem használok *0* jelet, de a glosszasorban ponttal [.] elválasztva kiírom a

³ A szalimi nyelvjárásból nincs adatunk a feltételes és tagadó igenév használatára, de hiányára sem.

⁴ <https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf>

jeltelen múlt idő, valamint a jelen idő egyes szám 3. személy rövidítését (*joχt-ot* érkezik-PST.3SG 'megjött', *jə-t* jön-PRS.3SG 'jön'). A szintén nulla morfémás NOM, ACC, GEN eseteket nem jelölöm, valamint nem utalok külön jellel az alanyi ragozásra sem. A tárgyas ragozásra egyes számú tárgy esetén a morfémásor végén utalok (*jäst-e* beszél-IMP.2SG<SG 'mondd'), a kettős vagy többes számú tárgy esetében a tárgy számára utaló elemet kiteszem a személyre utaló elem elé vagy mögé (*senk-t-eyət-əm* üt-PRS-DU-1SG 'ütöm azt a kettőt', *tu-t-em-ət* hoz-PRS-1SG-PL 'hozom őket'). Hasonlóképpen, birtokos személyragok esetében az egy birtokot külön nem jelölöm, de a kettő v. több birtokra utaló végződéseket jelölöm (*jəγ-pəγ-t-at* atya-fi-PL-3PL 'bátyjai'). Az aktív igenemet és a jelentő módot nem jelölöm, de a passzív igenemet és a felszólító módot igen (*χut-aj* hall-PST.PASS.3SG 'meghallották', *t'ətəs-ətən* harcol-IMP.2DU 'harcoljatok').

A szételemezhetetlen morfémák glosszázásakor a jelek közé pontot teszek. Ilyenek a személyes névmások accusativusi és dativusi alakjai (*mant* én.ACC 'engem' *nüñen* te.DAT 'neked'). Hasonlóképpen szételemezhetetlennek tartom azokat az eseteket, amikor a morfémahatáron két azonos mássalhangzó került egymás mellé, de Karjalainen csak egyet írt. Ilyen esetek a *-t*, *-t'* végű igék jelen idejű, 3SG személyű alakjai, ahol a jelen idő jele *-t*, illetve hasonlóan *-t'*. Ezeket az alakokat úgy glosszázom, hogy az igeigéhez ponttal kapcsolom a morfémák jeleit, pl. *ət* [ət+t] alszik.PRS.3SG, *χerət'* [χerət'+t] morog.PRS.3SG. Az, hogy ezekben az esetekben a PRS.3SG a helyes nyelvtani alak, tudjuk akár Karjalainen széljegyzeteiből, akár Vértes Edit kommentárjaiból. Hasonló a helyzet a *-ta* infinitivusképző és hasonló változatai esetében, pl. *janta* [jant+ta] játszik.INF, *kəñčá* [kəñč+ta > kəñč+ča] keres.INF, *jánt'a* [jánt'+ta > jánt'-t'a] iszik-INF.

2. Főnévi igenév – infinitivus

A déli hanti nyelvjárásokban a főnévi igenév végződése a magánhangzó-harmóniának megfelelően *-ta/-tá*, ugyanúgy, mint a magánhangzó-harmóniát szintén érvényesítő vahi és vaszjugani, valamint a 20. század eleji szurguti nyelvjárásban. A képző *-t-* eleme azonos eredetű a folyamatos melléknévi ige-nevek képzőjével, a magánhangzója pedig eredetileg lativusrag lehetett (Honti 1984: 55–56).

Egy korábbi tanulmányomban (Csepregi 2016) áttekintettem a szurguti hanti infinitivusok használatát. A vizsgálatban nagy hasznát vettem Martin Haspelmath tanulmányának (1989), mely szerint az infinitivus elsődleges funkciója a szándék kifejezése. Ilyenkor a főnévi igenév a lativusi jelentésű helyhatározó helyére lép, a főige pedig mozgást, helyváltogatást jelentő ige. A grammatikalizáció további fokán más, akaratlagos cselekvést kifejező főige mellett is megjelenhet infinitivust tartalmazó célhatározói mellékmondat. Egyéb igék bővítményeként a célhatározói jelentés egyre elvontabbá válik, és a főnévi ige-nevek különféle modális jelentéseket (akarat, érzelem, lehetőség, szükségszerűség, értékelés) fejez-

nek ki, vagy pedig a modalitás szempontjából semleges, beszéddel vagy tudással kapcsolatos kijelentéseket tesznek. Egy jól leírható skála mentén az infinitívus a cselekvésnevekhez közelít, több olyan tulajdonságot vesz fel, mely a névszókra jellemző. Ez a skála megfigyelhető a déli hanti példaanyagban is, bár a korpusz véges volta miatt lyukak is előfordulnak a grammatikalizációs ösvényen. Az alábbiakban példákat hozok a skála egyes fokaira.

2. 1. Célhatározó

Mozgást jelentő ige bővítményeként az infinitívus konkrét célt fejez ki. A hantiban megfigyelhető SOV szórendnek megfelelően a bővítmény az ige előtti helyet foglalja el. Maga az infinitívus megőrzi a bázisige bővítményét, az (1)–(2) mondatokban például a tárgyi bővítményt:

- (1) Sav. KV I. 160
təw təwə məγ-ət kəŋčə t'ə ńox-t-ət.
 ő maga föld-3SG keres.INF ím indul-PST.3SG
 'Elindult a saját földjét megkeresni'.
- (2) Kr. KV I. 188
nəŋetən neŋ totəm-ta men-ot.
 ti.DAT nő lop-INF megy-PST.3SG
 'Elment, hogy nőt raboljon nektek'.

Viszonylag gyakoriak az olyan mondatok, melyekben a célhatározói funkciójú infinitívus az ige után áll, ellentmondva ezzel az SOV szórendnek. Egy korábbi kutatás, mely az ige után álló mondatrészeket vizsgálta uráli nyelvekben, megállapította, hogy éppen a célhatározó az, mely a legkönnyebben önállósul és hagyja el hagyományos szórendi helyét. A szórendi változás egyik oka a szerzők szerint az, hogy „mivel a célhatározói mellékmondat utóidejű a főmondathoz képest, esetükben a finit ige utáni elhelyezés tükrözheti ezt az időviszonytást” (Asztalos et al. 2017: 42). Egy másik kutatás, mely az északi és a keleti hanti nyelvjárásokat vizsgálta, hasonló eredményre jutott (Gugán–Sipos 2017). A főnévi igenév állhat közvetlenül az ige után (3), de ha több összetevőből álló vonzata van, a szó szerkezet még könnyebben önállósodik (4):

- (3) DN KV I. 15
kim ti tiwt-ət janta.
 ki ím kimegy-PST.3PL játszik.INF
 'Kimentek játszani'.

- (4) Sav. KV I. 146

mā mən-t-ám tǎŋkə sot tis-em ettit-tá.
 én megy-PRS-1SG mókus száz csapda-1SG megnéz-INF
 'Megyek, hogy ellenőrizzem száz mókuscspadámat'.

Ha az ige tárgyi bővítménye elfoglalja az ige előtti helyet, a főnévi igenév állhat a mondat élén is (5):

- (5) Sav. KV I. 156

t'üt'əs-tá joχt-ət wəj-ot.
 harcol-INF új-3SG vesz-PST.3SG
 'Hogy harcoljon, elővette az újat'.

A (6)–(7) mondatokban a főige jelentéséből nem következik magától értetődően az, hogy célhatározói mellékmondat kapcsolódik hozzá. Az igék viszont tudatos, akaratlagos cselekvést fejeznek ki, ami valamely cél elérésére is irányulhat. A (6) mondatban a főnévi igenévnek határozói bővítménye van (*möjā mǎntā* 'esküvőre menni'):

- (6) Ts. KV I. 77

mǎnem möj-á mǎn-tá sorńǎ piün-əp ket wojǎ est-á.
 én.DAT nász-LAT megy-INF arany szőr-ADJ kettő állat enged-IMP.2SG
 'Nekem, hogy esküvőre mehessek, bocsáss le két aranyszőrű állatot'.

A (7) mondatban a *mǎntā* 'menni' főnévi igenévnek a bővítménye (*kǎŋčǎ*) és az alapszava (*jǎwmennǎ*) is igenév:

- (7) Sav. KV I. 162

pəγət táš kǎŋčǎ mǎn-tá jǎw-m-en-nǎ
 fekete prém keres-INF megy-INF kezd-PTC.PST-2SG-LOC
t'üt-nǎ ma jǎst-əm nǎŋen.
 az-LOC én mond-PST.1SG te.DAT
 'Amikor cobolyvadászatra indultál, akkor mondtam neked'.

Mivel a főnévi igenév önállóan nem képes személyjelölésre (nem kapcsolódhat hozzá személyjelölő morféma), az ágense általában megegyezik az alany személyével. Kivételek is vannak, mint például a (8) mondatban, melyben nincs kitett alany, az ige 3PL alakú, viszont a főnévi igenév ágense a hős, akít leültettek enni-inni. Ebben az esetben – és hasonlóképpen a (9) mondatban is – a főige tárgyával koreferens az igenév alanya.

- (8) DN KV I. 19
t'əw kemnə urt te-tá jánt'a omt-ət.
 az után hős eszik-INF iszik-INF ültet-PST.3PL
 'Azután leültették a hőst, hogy egyen és igyon'.

2.2 Akaratnyilvánítás, utasítás

Az utasítást tartalmazó mondatok gyakori állítmánya a *párt-* 'rendel, parancsol' ige. Aktív (9) és passzív (10) ragozásban egyaránt előfordul:

- (9) Sav. KV I. 162
párt-etən tápət jir wer-tá.
 parancsol-PST.3DU hét áldozat csinál-INF
 'Megparancsolták, hogy hét áldozatot mutassanak be'

- (10) Sav. KV I. 161
kət wətəj-ət jik-tá t'ə párt-əj.
 két rén-INSTR befog-INF ím rendel-PASS.PST.3SG
 'Megparancsolták, hogy fogjon be két rént'.

Egyes tranzitív igék szemantikája ('hív', 'küld') már magában foglalja a készte-tést, azaz, hogy az alany akarata a tárgyra irányul. A (11) mondatban a főige passzív ragozású, ágense locativusraggal van jelölve. A főnévi igenév ágense nincs kitéve, csak a főige személyragjából derül ki, hogy 2SG személyű.

- (11) DN KV I. 14
up-t-ən-nə pusa jánt'a wəχ-t-əj-ən.
 sógor-PL-2SG-LOC házisör iszik-INF hív-PRS-PASS-2SG
 'Sógoraid házi sört inni hívnak [téged]'.

Bár az akarat, kívánság kifejezésére melléknévi igeneves szerkezet is rendelkezésre áll (l. 3.2.2. pont), használatos a főnévi igenév + 'akar' jelentésű igét tartalmazó szókapcsolat is (12):

- (12) DN KV I. 11
χoj-at ət-ta t'əχ-t-an.
 férfi-INSTR alszik-INF akar-PRS-2SG
 'Férfival akarsz háltni'.

2.3. Modalitások: szükségesség, lehetőség, értékelés

A szükségesség kifejezhető hanti eredetű *mos-* 'kell' segédigével, de a korpuszban erre mindössze két példát találtam. A segédige mindkettőben az SOV szórendnek megfelelően a mondat végén, a főnévi igenév után áll (13):

- (13) Ts. KV I. 96
nüj nəŋ-át át-t-an, mənem-pá χuj-át át-ta
 te nő-INSTR alszik-PRS-2SG én.DAT-PTCL férfi-INSTR alszik-INF
mos.
 kell.PST.3SG
 'Te nővel hálsz, nekem is férfival kellett hálnom.'

Hat esetben orosz jövevénypartikula (*năto* < надо 'kell') fejezi ki a necesszítást. Az orosz partikula átvételét az is támogathatta, hogy ugyanúgy főnévi igenév a bővítménye, mint a *mos* segédigéé. Az összetevők szórendje viszont különbözik. Az orosz jövevény elem felborította a hagyományos hanti szórendet. Mind a hat mondatban az állítmányi funkciójú *năto* partikula a (tag)mondat élén áll, úgy, mint a (14) példában:

- (14) DN KV I. 8
năto pusa rəwət-tá tám itáj.
 kell sör főz-INF DET este
 'Sört kell főzni ma este'.

Karjalainen grammatikai feljegyzései között azonban akad olyan mondat is, melyben a *năto* mondatvégi helyzetben van (15):

- (15) DN KarjGr 28
sem-át táγət-men táj-tá năto.
 szem-INSTR néz-CNV tart-INF kell
 'Szemmel kell tartani'.

Egy esetben segédige nélkül, a pusztán főnévi igenév is kifejezi a szükségességet (16):

- (16) DN KV I. 15
mőŋetewá təwətətát imətöjə ən wer-tá.
 mi.DAT ő.INSTR semmi NEG csinál-INF
 'Nekünk semmit sem [kell] csinálnunk vele'.

A kívánsághoz hasonlóan a lehetőséget is hagyományosan melléknévi igeneves szerkezettel fejezik ki a hantik (l. (62)–(64) mondat). Viszont itt is megjelent az orosz jövevénypartikula + főnévi igenév alakulat (17):

- (17) Sav. KV I. 158–159
i-χajád-etən ěe mošno it tǎχǎmǎ-tǎ.
 egy-valaki-2DU nem lehet le győz-INF
 'Egyikőtök sem tudná őt legyőzni'.

Talán a vizsgált anyag szűkössége az oka, hogy értékelő, evaluatív modalitás kifejezésére nem találtunk példát. Ez a „gyalogolni jó” jellegű szerkezet, melyben a főnévi igenév alanyi funkciót tölt be. Az egyetlen ide sorolható példamondatban orosz jövevény elem és főnévi igenév fejezi ki a 'nincs időm, nincs mikor' jelentést. Az orosz szerkezet másolása a datívusi személynévmásra is kiterjed (18):

- (18) Ts. KV I. 105
mǎnem mǎγ jǎγk te-tǎ ěekowta.
 én.DAT méz víz eszik.INF nincs_mikor
 'Nekem nincs időm méhsört inni'.

2.4. Propozíciós attitűd

A 'gondol', elhatároz' jelentésű igéknek nincs modális tartalmuk, de a SZÁNDÉK szemantikai jegyet tartalmazzák. Az igék bővítményeként megjelenő főnévi igenevek fejezik ki a szándék tartalmát (19)–(20):

- (19) DN KV I. 21.
t'ǎw kemnǎ nǎms-ǎt-a pit-ot
 az után gondolat-3SG-LAT esik-PST.3SG
jǎγ-pǎχ-t-at pǒǎtǎ jǎχ-ta.
 atya-fi-PL-3PL felé jár-INF
 'Aztán eszébe jutott, hogy elmegy a testvéreihez'.

- (20) Kr. KV I. 232
pirǎ keret-tǎ nǎmǎs-ǎγ-en, pirǎ mǎn-ǎ.
 vissza fordul-INF gondol-PTC.COND-2SG vissza megy-IMP.2SG
 'Ha vissza akarsz fordulni, menj vissza'.

2.5. Egyéb tárgyi alárendelés

A korpuszban 'tud', 'vár', 'ad, enged' jelentésű igékkal alkotott főnévi igeneves szerkezetek is előfordulnak (21)–(23):

- (21) Kr. KV I. 220.
tin jurâχ ant ut-ηân χōtajæt mæn-ta.
 ők.DU irány NEG tud-PST.3DU hova megy-INF
 'Nem tudták, hogy hova menjenek':

- (22) Kr. KV I. 230
taw küš tiγas-ət χuj sewarmə-tá.
 ő PTCL vár-PRS.3SG férfi megüt-INF
 'Ő alig várja, hogy megüthesse a férfit':

- (23) Kr. KV I. 230
aŋke-m tāj-əm roχ-wəs kəŋn-em
 anya-1SG birtokol-PTC.PST gallér-nyílás gomb-1SG
mūχât-ta ant mə-t-em.
 kiold-INF NEG ad-PRS-1SG
 'Anyám[tól] való ingemet kigombolni nem engedem':

2.6. Aspektus és akcióminőség kifejezése

A M. Haspelmath-féle tanulmány (1989) nem foglalkozik azokkal a szerkezetekkel, melyekben a főnévi igenév ún. fázisigéknek, azaz a cselekvés kezdetét vagy befejezését jelentő igéknek a bővítménye. Ezek az igék gyakran kiüresedett szemantikájúak, inkább segédigéknek tarthatók. Egyetlen funkciójuk, hogy kifejezzék az infinitívus által jelölt cselekvés kezdetét vagy eredményességét.

2.6.1. A cselekvés kezdése

A hanti nyelvjárások a cselekvés kezdetét általában főnévi igenév + segédige szerkezettel fejezik ki. (A *-kətə-* inchoatív képzőt elsősorban a legkeletebbi, V, Vj. nyelvjárások használják). A vizsgált déli hanti korpuszban 194 segédigés szerkezet fordul elő, ez az összes igenévi alakot tartalmazó szerkezetnek közel egynegyede. Túlnyomó többségükben a *jə-* 'jön, válik vmivé, kezd' segédige valamely alakja kapcsolódik a főnévi igenévhez. A további segédigék: *tōχlat-*, *pit-*, *wit-*, *wərat-*. A segédigék használatának megoszlása a következő (2. táblázat):

2. táblázat: Kezdést kifejező segédigék a déli hantiban

Segédige	Előfordulás száma	Előfordulás helye	Szótári előfordulás
<i>jə-</i> 'jön, válik vmivé, kezd v. akar vmit csinálni'	158	DN, Ts, Sav., Kr.	DEWOS 309 KT 196b
<i>tʰəɣlat-</i> 'kezd vmit csinálni'	15	DN, Kr.	DEWOS 1502, KT 903a
<i>pit-</i> 'esik, jut, kerül, kezd vmit csinálni'	9	Kr., Sav	DEWOS 1236 KT 772
<i>witʰ-</i> 'akar, készül, kezd vmit csinálni'	7	Ts	DEWOS 1649, KT 259a
<i>wərat-</i> 'készül vmit csinálni'	5	DN, Ts, Sav., Kr.	DEWOS 1621 KT 241b

Figyelemreméltó, hogy a *witʰ-* segédige csak egy, a cingali alnyelvjárás szövegeiben van adatolva. Lehetséges, hogy nagyobb korpusz átvizsgálásával más eredményre jutnánk, de ma már nem ellenőrizhető ez a kérdés.

A segédigék közül a *jə-* viselkedik a leginkább segédigeként: szemantikailag ez a leginkább kiüresedett. Valóban csak az inchoatív jelentés, valamint az alany számának és személyének jelölésére szolgál. Ez fordulhat elő a legtöbb környezetben, így ez a leggyakoribb. Mivel a korpusz szövegei főleg mesék, tipikusan a segédige aktív múlt idejű alakja áll a főnévi igenév után (24):

- (24) DN KV I. 4
jəɣ-ət jüstə-tá ti jəw-ot.
 apa-SG beszél-INF ím kezd-PST.3SG
 'Apja ím beszélni kezdett'.

Előfordul, hogy a határozói bővítmény az ige mögé kerül (25):

- (25) DN KV I. 16
tʰəw kemnə us ti utit-tá jəw-ət neŋ-ət untp-ət-ət.
 az után már ím él-FRQ-INF kezd-INF nő-3SG anyós-3SG-INSTR
 'Azután már élni kezdtek a feleség[ével és] anyósával'.

Gyakori a passzív szerkezet is, melyben a cselekvőt LOC rag jelöli (26):

- (26) DN KV I. 24
enə jəɣ-pəɣ-ət-nə tət ti tʰəwət-tə-tá jəw-aj.
 nagy atya-fi-3SG-LOC ott ím szid-INF kezd-PST.PASS.3SG
 'Bátyja ott ím szidni kezdte'.

A *jə-* segédige melléknévi igenévi alakja is kaphat főnévi igenévi bővítményt. A főnévi igeneves szerkezet így egy időhatározói alárendelő mondat összetevője lesz (27):

(27) DN KV I. 59

tí jǒχt-ot χǎtañ woč-a χǎt omǎt-ta jəw-əm tǎt-nə.
 ím érkezik-PST.3SG tatár város-LAT nap leül-INF kezd-PTC.PST idő-LOC
 'Ím megérkezett a tatár városba, amikor a nap kezdett lenyugodni'.

A *jə-* szinonímájaként a *pit-* segédige használata is széleskörű a hanti nyelvjárásokban, de a déli szövegekben csak ritkán fordul elő, s csak a Konda mentéről (Kr.) van rá példánk (28):

(28) Kr. KV I. 205

sewar-tǎ, poχǎt-ta ñut tǎ pit-ǎt.
 vág-INF üt-INF egymás ím kezd-PST.3PL
 'Vágni, ütni kezdték egymást'.

A hanti igeidőrendszerről azt tartjuk, hogy egy jelen idővel szemben egy vagy több múlt idő áll. A mai északi és keleti hanti iskolai nyelvtanok azonban – orosz mintára – jövő idővel is számolnak, melyet egy analitikus szerkezet, főnévi igenév + *pit-* segédige fejez ki. A déli hanti példák között egyetlen ilyen, jövő idejűnek értelmezhető szerkezetet lehet találni (29). Ennek ellenére nem állíthatjuk, hogy rendszerszerűen számolhatunk a jövő idő meglétével. A jövőben megtörténő cselekvésre más módon (időhatározóval, az ige aspektusával) utal a hanti beszélő.

(29) Kr. KV I. 206

jəpə-nə termǎt-ta pit-t-ǎj-ən.
 bagoly-LOC siettet-INF kezd-PRS-PASS-2SG
 'A bagoly siettetni fog téged'.

Példák a cselekvés kezdését kifejező egyéb segédigék használatára (30)–(31):

(30) DN KV I. 5

tǎw kemnə tǎš-t-ǎt pirǎ ǎttǎ-tǎ tí t'ǒχlat-ǎt.
 az után prém-PL-3PL vissza hord-INF ím kezd-PST-3PL
 'Azután kezdték visszahordani a prémjeiket'.

(31) Ts. KV I. 99

ǎňəχ-ət joχ joχt-ot,
 ángy-3SG haza érkezik-PST.3SG
ike-t sār jānk-ət tǎpət-tǎ wit'-t'-ət.
 férj-3SG sör víz-INSTR táplál-INF kezd-PRS-3SG<SG
 'Ángya hazaért, férjét söritallal kezdte táplálni'.

A (32ab) példában a *kim jaχ-ta* 'kimegy/kijön/kijár' igenévhez egymás után két segédige is kapcsolódik. Előbb a *jə-* segédige passzív felszólító módú alakja, mely kívánságot fejez ki ('Bárcsak a szolgáló asszonyt valami arra készítené, hogy kijöjjön a házból'), majd a következő mondatban a *wərat-* 'készül vmit csinálni' segédige.

(32a) Sav. KV I. 148–149.

ort-imə kim jāχ-tǎ jəw-məs-ə.
 szolgáló-asszony ki jár-INF kezd-PASS.IMP.3SG
 'Bárcsak kijönné (=lit. kijönni kezdessék) a szolgáló'.

(32b) *ort-imə kim jāχ-tǎ t'ə wərat-ot.*

szolgáló-asszony ki jár-INF ím készül-PST.3SG
 'A szolgáló kijönni készült'.

Az előbbieken kívül az orosz eredetű *tawaj* (< давай 'nosza', 'gyerünk') partikula és főnévi igenév kapcsolata is a cselekvés kezdetét fejezi ki. Ahogyan a (14) mondat illusztrált, *nato* partikulával alkotott szerkezetekben, itt is megfigyelhető az orosz szórendi minta másolása: a főnévi igenév követi a partikulát, sőt utána is állhatnak még különböző mondatrészek. A cselekvő személyére a mondaton belül semmilyen morféma nem utal, az csak a szövegösszefüggésből derül ki (33)–(34):

(33) Ts. KV I. 97.

tawaj ut-ta t'ut-ət-at.
 PTCL él-INF ez-3SG-INSTR
 'Így ezzel kezdtek élni'.

(34) DN KV I. 22

t'əw kemnə tawaj sejk-tǎ tǎw-ət χutəm wǎχ nǎrm-ət-ət.
 az után PTCL üt-INF ló-3SG három vas korbács-3SG-INSTR
 'Aztán ütni kezdte a lovát három vaskorbácsával'.

2.6.2. A cselekvés befejezése

A szurguti hantiban több olyan főnévi igeneves szerkezet is van, mely a cselekvés megtörtént vagy befejezett voltára utal (Csepregi 2016: 157–158). A déli szövegekben viszont az 'abbahagy, befejez' ige bővítménye nem főnévi, hanem határozói igenév (138)–(139). Egyetlen olyan mondatot találtam, mely formálisan a cselekvés kezdetét jelenti (*jə-* 'kezd' segédigét tartalmaz), de mivel tagadó mondat, valódi értelme ezzel ellentétes: 'elkezdett nem halászni'. Figyelemre méltó, hogy a tagadószó nem az ige, hanem a főnévi igenév elé kerül (35). Ebben az esetben azonban nem mondattagadásról, hanem mondatrész tagadásáról van szó, azaz a tagadószó csak a főnévi igenévre vonatkozik⁵.

(35) Ts. KV I. 97

təw kemnə jəŋ-pəχ-ət jəŋ-χut ən χotəm-ta jəw-ot.
 az után atya-fi-3SG víz-hal NEG szerez-INF kezd-PST.3SG
 'Azután a testvére abbahagyta a halászatot'.

2.7. A megengedés speciális kifejezése: 'menni mész'

Gyakori szófordulat, egyfajta figura etymologica a déli hanti mesékben, amikor a beszélő a véges ige elé tett főnévi igenévvel fejezi ki a feltételelességet vagy a megengedést (36):

(36) Kr. KV. I. 202

mən-tū tə mən-t-ən (...) ńet urt mošot wet-t-en.
 megy-INF ím megy-PRS-2SG négy hős lehet megöl-PRS-2SG<SG
 'Ha elmész, csak menj, a négy hőst talán megöld'.

Ez a szerkezet mindhárom ugor nyelvben ismeretes. Az előfordulásokat és az ezzel kapcsolatos szakirodalmat Vértes Edit gondosan kigyűjtötte, és egyenként szótárként a kommentárkötetben (2004) a következő helyeken: Komm. Kr. 199, DN 293, 436, Ts. 500, Sav 261. A kifejezéssel Fokos Dávid is találkozott a Patkanov-féle szövegekben. A 'menni elmész' kifejezés jelentését Fokos így írja körül: 'ha el akarsz menni, menj el, elmehetsz'. Patkanovnál olyan példát is talált, melyben a főnévi igenév helyén feltételes igenév áll: *menəŋen, te-mendan* 'ha elmész, hát elmész' (Fokos 1910).

A kifejezés tömörsége miatt nehéz pontosan meghatározni a főnévi igenév mondattani szerepét. A magyar párhuzamok értelmezhetők egyfajta tekintethatározóként is, l. Bakó Elemér példáját: „Vetettél az idén búzát? Vetni vettem, de nagyon gyenge” (1943). A hanti mondatokban inkább az egész szerkezet modális jelentése dominál. Kifejezhet feltételt, 'ha megölded' (37):

⁵ Köszönöm lektoromnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a különbségre.

- (37) DN KV I. 42
màn xoǰ-em wēt-tá ti wēt-en,
 én férj-1SG megöl-INF ím megöl-PST.2SG
mən-á-pá məǰ-á it xoroñitt-e.
 megy-IMP.2SG-PTCL föld-LAT le temet-IMP.2SG<SG
 'A férjem megölni megölted, menj csak, temesd el a földbe'.

Kifejezhet megengedést, 'elvághatod' (38):

- (38) Sav. KV I. 159
mā tür-em wāñt'-t'á tǎ wāñten
 én torok-1SG elvág-INF ím vág.PRS.1SG
tol'ko mā ux-soǰ-em at xor-ǰ.
 csak én fej-szőr-1SG PROH nyúz-IMP.2SG<SG
 'A torkom elvágni elvághatod, csak a skalpom ne nyúzd le'.

3. Melléknévi igenév – participium

A déli hanti nyelvjárásokban kétféle participium van: a *-t(ə)* képzős folyamatos (jelen idejű) melléknévi igenév (participium praesentis) és az *-(ə)m* képzős befejezett (múlt idejű) melléknévi igenév (participium praeteriti).

3.1. A folyamatos melléknévi igenév képzőjének változatai

M. A. Castrén irtisi hanti nyelvtanában a participium praesens képzőjeként *-da/-de*, *-ta/-te* végződés van feltüntetve, valamint az a megállapítás, hogy ez gyakran megegyezik az infinitivus képzőjével (Castrén 1849: 62, Castrén-Schiefner 1858: 58, Forsberg 2018: 108). Ugyanez olvasható a Patkanow-Fuchs nyelvtanban (1911: 208). Grammatikai feljegyzéseiben Karjalainen világosan különbséget tesz a redukált hangot tartalmazó participium és a teljes magánhangzót tartalmazó infinitivus között. A szövegekben viszont néhány helyen előfordul *-ta/-tá* képzős participium. Ezeket a kivételeket Vértes Edit minden alkalommal szóvá teszi kommentárkötetében (2004). A teljes képzésű magánhangzó gyakran nevekben jelentkezik (39)–(41):

- (39) Ts. KV I. 113
jǎwət-tǎ ket-pe xuj
 lóbál-PTC.PRS kéz-ADJ férfi
 'lóbáló kezű férfi' (Vértes E. fordítása: Hadonászómancsú férfi)
- (40) Sav. KV I. 142
čāñš-pətǎttǎ mənčǎ ur-neǰ-iwǎ tiw-əm pǎx
 térd-magasságban cibál.PTC.PRS hős-nő-ABL születik-PTC.PST fiú
 'Térdmagasságban cibáló hősnőtől született fiú'

(41) Sav. KV I. 140

soχ *χowāt-ta* *ńeli* *woš*
 tokhal felfelé_úszik-PTC.PRS *ńeli* város
 'ńeli város, ahova a tokhal felúszik' (városnév)

Lehetséges, hogy a nevekben megőrződött magánhangzó egy korábbi nyelvállapotra vagy ejtésmódra utal? A kommentárkötet tanúsága szerint Karjalainen két esetben aláhúzta a *-tā* végződést, és a lapszélen megjegyezte: „nyt 3”, azaz most, manapság redukált hang van ezen a helyen (Komm. Kr 174 és 241, Vértes 2004: 308, 318). Ez a két eset (42)–(43):

(42) Kr. KV I. 199

jewāt-tā *maraj*
 hajít-PTC.PRS kéreglap
 'célta'bla'

(43) Kr. KV I. 205

tōt *it* *kerā-tā* *təw-et*
 ott le esik-PTC.PRS csont-3PL
 'ott leeső csontjuk'

Egyes északi nyelvjárásokban is megegyezik a participium praesens és az infinitivus képzője (Kaz. Ber. *-tī*, O. *-ti*). Ezekben a nyelvjárásokban csak a szintaktikai szerep alapján lehet elkülöníteni a két igenevet: jelzői (adnominális) funkcióban melléknévi igenévvel, határozói (adverbális) funkcióban vagy argumentumként főnévi igenévvel számolnak. Természetesen vannak helyzetek, amikor nehéz különbséget tenni, ezt a Patkanow-Fuchs nyelvtan is szóvá teszi: *juχ men-da tādet te-juwōt* 'haza menni v. haza menő idő ím eljött' (1911: 208).

A másik fonetikai variáns a krasznnojarszki szövegekben viszonylag ritkán előforduló *-taj-taj* képző. Úgy tűnik, valóban csak fonetikai variáns, mert használata semmiben sem különbözik a *-tə* képzős igenevektől (44)–(46):

(44) Kr. KV I. 213

āmp-ət *āt-taj* *enə* *tepəŋ* *tōttā* *χut-aj*.
 kutya-PL fekszik-PTC.PRS nagy pitvar ott hall-PST.PASS.3SG
 'A nagy pitvarban, ahol a kutyák fekszenek, meghallották (=lit. kutyák fekvő nagy pitvar[ban] ott meghallatott)'.
 'A nagy pitvarban, ahol a kutyák fekszenek, meghallották (=lit. kutyák fekvő nagy pitvar[ban] ott meghallatott)'.

(45) Kr. KV I. 217

nūŋ *omās-taj* *rot-en* *wāχə* *paχl-ət* *ar-ət* *pān-māsə*.
 te ül-PTC.PRS csónak-2sg pénz darab-PL sok-PL rak-PASS.IMP.3SG
 'Csónakodba, melyben ülsz, sok kincset rakjanak'.

- (46) Kr. KV I. 228–229
mīh pirā keret-tāj sew-āt uχ pirā kerət-t-ew unta (...)
 mi vissza fordít-PTC.PRS hajfonat-INSTR fej vissza fordít-PTC.PRS-1PL-ig
woč-en sittānk-et jətp-ā t'öt'-e!
 város-2SG dúc-3SG új-LAT állít-IMP.2SG<SG
 'Mire visszafordító hajfonatos fejünket visszafordítjuk (=mire visszatérünk), városod tartóoszlopait újra állítsd fel!'

3.2. A melléknévi igenevek szemantikája – igenem és modalitás

Az alábbiakban a rendelkezésre álló példaanyag alapján felvázolom a déli hanti melléknévi igenevek szemantikai és szintaktikai jellemzőit, összevetve az északi és keleti nyelvjárások hasonló szerkezeteivel. Megvizsgálom, hogy hogyan jelenik meg az igeneveken az aktív és passzív szemlélet, valamint azt, hogy milyen funkciót töltenek be az igenevek a mondatban.

3.2.1. Az igenevek igeneme

Mind a folyamatos, mind a befejezett melléknévi igenév aktív és passzív (cselekvő és szenvedő) értelemben egyaránt előfordulhat. Az igenem a bázisige szemantikájától és a szintaktikai helyzettől függ. Ha tranzitív igékből képzett igenevekről van szó, az igenév abban az esetben aktív, ha a jelzős szerkezet feje az igenév agense.

- (47) Sav. KV I. 143
nārə nōχə te-tə jərn-ət
 nyers hús eszik-PTC.PRS szamojéd-PL
 'nyers hús evő szamojédok'
- (48) Sav. KV I. 163
jānt'-tə χuj meytā jānt', a jāk-tə χuj jāk-ət.
 iszik-PTC.PRS férfi mindig iszik.PRS.3SG és táncol-PTC.PRS férfi táncol-PRS.3SG
 'Az ivó ember mindig iszik, a táncoló ember meg táncol'.

Az eszköznevekben álló participiumok is felfoghatók aktívként (49)–(50):

- (49) Kr. KV I. 238
χutəm sot χuj tewit-tə təpət pət-əp saran
 három száz férfi etet-PTC.PRS hét fül-ADJ üst
 'háromszáz férfit tápláló hét fülű üst'
- (50) Sav. KV I. 153
tənkə jewət-tə joxt-ət t'ə wəj-ət.
 mókus lő-PTC.PRS új-3SG ím vesz-PST.3SG
 'Elővette mókuslövő úját'.

Ha a jelzős szerkezet feje az igenév *patience*, az igenevet passzívként tartjuk számon (51)–(52):

(51) Sav. KV I. 146

pəγ χuj sewr-əm juχ pǎrâχ-a joχt-ot.
idegen férfi vág-PTC.PST fa tönk-LAT érkezik-PST.3SG
'Idegen férfi kivágta fatönkhöz érkezett'.

(52) Sav. KV I. 150

tápət wətə soχ jont-əm χerə
hét rénszarvas bőr varr-PTC.PST zsák
'hét rénszarvas bőr[éből] varrt zsák'

Haspelmath (1994: 153) a (48)–(50) mondatokkal illusztrált esetet *agens-orientáltak*, az *ágensre* irányulónak (*agent-oriented*) nevezi, az (51)–(52) mondatbelieket pedig *patients-orientáltak*, azaz a *páciensre* irányulónak (*patient-oriented*).

Ha az igenév bázisigéje *intranszítív*, elsődlegesen *aktív szerkezetet* hoz létre. Az igenév lehet *folyamatos* (53) vagy *befejezett* (54)–(55):

(53) Kr. KV I. 233

muŋǎttew tiw-tə ew-ew, pǎχ-ew
mi.ABL születik-PTC.PRS lány-1PL fiú-1PL
'tőlünk születő lányunk, fiunk'

(54) Kr. KV I. 227

nūŋ titŋ-ə tiw-əm titəŋ toŋχ-pǎχ us-en.
te eleven-LAT születik-PTC.PST eleven szellem-fiú COP-2SG
'Te elevennek született eleven szellemfi vagy'.

(55) Kr. KV I. 235

mǎχat jáŋχ-əm kət pǎχ-ŋət-ən pirə tōm jə-t-ŋən.
korábban jár-PTC.PST kettő fiú-DU-2SG vissza ott jön-PRS-3DU
'Múltkor [itt] járt két fiad ott jön vissza'.

Ha a jelzős szerkezet feje az igenévnek sem *ágense*, sem *páciense*, hanem egyéb határozója, az igenév átmenetet képez az *aktív* és a *passzív értelmű* igenevek között. Ezeket Haspelmath *relatív participiumoknak* hívja (1994: 154). Ilyen *indirekt tárgyú szerkezetek* jönnek létre többek között a *mozgásigékből* képzett igenevekkel (56)–(57):

(56) Kr. KV I. 239

mən-tə *χătt-ət* *tə* *χutt-ot*.
 megy-PTC.PRS nap-3PL ím felvirrad-PST.3SG
 'Felvirradt a nap, amikor indultak (= lit. menő napjuk ím felvirradt).'

(57) Kr. KV I. 222

t'át' *tăŋ-tâ* *enə* *χot-a*,
 hadnép belép-PTC.PRS nagy ház-LAT
möj *tăŋ-tâ* *enə* *χot-a* *tõγât* *wat'-aj-ət*.
 násznép belép-PTC.PRS nagy ház-LAT oda int-PST.PASS-3PL
 'Behívták őket a nagy házba, melybe hadnép, násznép lép be'.

Ha a létegeből képzett igenév valamilyen határozói viszonyban van a szerkezet fejével, szintén relatív participiumként értelmezhető (58)–(59):

(58) Sav. KV I. 148

ewe-t *ut-tâ* *χot* *pəŋata* *t'ə* *mən-ot*.
 lány-PL lakik-PTC.PRS ház felé ím megy-PST.3SG
 'Ment a ház felé, melyben lányok laknak'.

(59) Sav. KV I. 171

tápət *ut-tâ* *pum* *tešt-a*.
 hét van-PTC.PRS fű készít-IMP.2SG
 'Egy hétre való füvet készíts.'

3.2.2. Szubjektív modalitás kifejezése participiális szerkezettel

Az összes hanti nyelvjárásra jellemző (a keletiekre nagyobb, az északiakra kisebb mértékben), hogy akarat, kívánság, szándék, képesség, tudás kifejezésére nem főnévi igenév + (segéd)ige szó szerkezetet, hanem melléknévi igeneves jelzős szerkezetet használnak (Csepregi 2012a). A vizsgált déli hanti szövegekben a szerkezetek feje *káč* 'kedv, kívánság', *nămâs* 'szándék', *kem* 'képesség', *ămat* 'képesség', *χul* 'tudás'. Lássunk mindegyikre egy-egy példát (60)–(64):

(60) Kr. KV I. 214

χõw *otâm* *ăt-tâ* *káč-en* *pit*,
 hosszú álom alszik-PTC.PRS kedv-2SG esik.PRS.3SG
χõw-a *ăt-t-ən*.
 hosszú-LAT alszik-PRS.2SG
 'Ha sokáig akarsz aludni, sokáig alszol (=lit. hosszú álmot alvó kedved támad, hosszan alszol').

(61) DN KV I. 7

χōntā nāmās-nā pit-āj.
 elfut.PTC.PRS gondolat-LOC keletkezik-PASS.PST.3SG
 'El akart menekülni (=lit. menekülő gondolat által támadtatott).'

(62) Ts. KV I 98

in leŋkə tewitat te-tā kem-ā jəw-ot,
 most szegény már eszik-PTC.PRS képesség-LAT válik-PST.3SG
jānt'ə kem-ā jəw-ot.
 iszik.PTC.PRS képesség-LAT válik-PST.3SG
 'Most szegény már enni tudott, inni tudott.'

(63) DN KV I. 20

up-t-āt wān-ā rāχ-tā āmat-ət əntəm.
 sógor-PL-3PL rövid-LAT közeledik-PTC.PRS képesség-3PL NEG.PRED
 'Sógorai nem tudják megközelíteni.'

(64) Kr. KV I 195

neŋ-ət-āt ŋuta tōk-əm χul-ətən ənt u-jetən.
 nő-3SG-INSTR össze kerül-PTC.PST tudás-3DU NEG tud-PST.3DU
 'Észre sem vették, hogy tudtak összetalálkozni a feleségével.'

3.3. A melléknévi igeneves szerkezetek szintaxisa

Az igenevek közül a participiumok mutatják a legnagyobb morfológiai változottságot: személyjelölő szuffixumok és esetragok járulhatnak hozzájuk, s névutókkal is szerkezeteket tudnak alkotni. Éppen ezért alkalmasak arra, hogy szerepet vállaljanak mindhárom alárendelés kifejezésében, azaz vonatkozói, határozói és vonzat szerepű⁶ mellékmondatot is létre tudnak hozni. A participium elsődleges szintaktikai funkciója a főnévmódosítás, azaz a melléknévi igeneves szerkezetek vonatkozó mellékmondatokat hoznak létre. Mint a 2. fejezetben láttuk, a infinitivus a határozói (2.1.) és a tárgyi alárendelésben vállal szerepet (2.2, 2.4, 2.5 alpontok, (9)–(12), (18)–(23) mondatok), ezen belül a (18) mondatot alanyi alárendelésként is értelmezhetjük, vagyis együttvéve itt is bővítményi alárendelésről van szó. Végül, a 4. fejezetben látni fogjuk, hogy a konverbum elsősorban (mód)határozóként funkcionál a mondatban. Bizonyos körülmények között viszont a melléknévi igenév is részt vesz a vonzat szerepű mellékmondatok (3.3.4. alfejezet) és a határozói alárendelő mondatok létrehozásában (3.3.3.),

⁶ Az angol „complement clause” terminusnak még nincs általánosan bevett magyar megfelelője. Fordítják „bővítményi mellékmondat” szerkezettel is (Sagal–Volkova 2019: 214).

tehát hatóköre lefedi részben az infinitívus, részben a konverbum szintaktikai tartományát is. Esetenként állítmányként, a finit igével megegyező szerepben is megjelenik (3.3.5.).

3.3.1. Az igeneves szerkezeten belüli szintaktikai viszonyok

Amint az infinitívusokról szóló fejezetben már említettük, az igenév rendszerint megőrzi a bázisige vonzatát. Az igenév bővítményei (tárgy, határozó) előtte foglalnak helyet ugyanúgy, mint az ige bővítményei. Mivel a hanti főnévragozásban az ACC megegyezik a NOM esettel, a főnévi tárgy jelöletlen (l. például a (49)–(50) mondatokat). A személynévmásnak van tárgyesete, l. (103) mondat. A függő esetű határozóragok a legtöbbször megjelennek (65):

- (65) Kr. KV I. 231
neŋ wər-át, χuj wər-át ǎw-tâ jeχə
 nő vér-INSTR férfi vér-INSTR folyik-PTC.PRS folyó
 'asszonyvérrel, férfivérrel áradó folyó'

Az (52) mondat viszont azt mutatja, hogy néha elmarad a határozórag.

A jelzős szerkezeten belüli bővítmények szórendje: az igenév áll elől, a számjelző és a minőségjelző pedig a szerkezet fejéhez közelebb. A (66) mondatban a nem-véges igés mellékmondat a 'hét rénszarvas' szószervezetre vonatkozik:

- (66) Sav. KV I. 162
i ńür-a jár-əm tápət wətə
 egy szíj-LAT köt-PTC.PST hét rénszarvas
 'egy szíjra kötött hét rénszarvas'

3.3.2. Jelzői alárendelés – vonatkozó mellékmondatok

A participiális jelzős szerkezetek a főmondat bármely nominális mondatrészének bővítményeként, azaz névszói módosítóként megjelenhetnek. Másként fogalmazva: az alárendelés vonatkozhat alanyra, tárgyra, birtokos jelzőre és határozóra egyaránt. Ezeket a mondatokat le tudjuk fordítani magyarra igenevekkel is, de ha két finit igét tartalmazó mondattal fordítjuk, akkor az *aki*, *akit*, *amelyet*, *amelyben* stb. vonatkozó névmásokat használjuk. Lássunk néhány példát!

Alanyra vonatkozó:

- (67) Kr. KV I. 245
nin ʾátʾəs-əm χuj-ŋən ninə ʾátʾəs-átən.
 ti.DU harcol-PTC.PST férfi-DU ti.DU harcol-IMP.2DU
 'Ti ketten, akik már harcoltatok, ti harcoljatok (=lit. ti két harcolt ember, ti harcoljatok)'.
 'Ti ketten, akik már harcoltatok, ti harcoljatok (=lit. ti két harcolt ember, ti harcoljatok)'.

Tárgyra vonatkozó:

(68) Ts. KV I. 110

mā turāmjəγ-əm āŋk-əm-nə pārt-əm neŋ-em kəŋč-əm.
 én ég atya-1SG anya-1SG-LOC rendel-PTC.PST nő-1SG keres-PRS.1SG
 'A feleségemet keresem, akit égi apám-anyám rendelt nekem (=lit. én égi apám-anyám által rendelt feleségem keresem).'

(69) Sav. KV I. 172

ruť wer-əm ŋot-nā wet-āj-ən.
 orosz csinál-PTC.PST nyíl-LOC öl-PST.PASS-2SG
 'Olyan nyíllal ölték meg téged, melyet orosz [ember] készített (=lit. orosz csinálta nyíllal ölettél meg).'

(70) Sav. KV I. 162

nūŋ pir-en-nə tǎj-əm pǎχ-em təmə.
 te hátulsó-2SG-LOC szül-PTC.PRS fiú-1SG ez
 'Ez az a fiú, akit utánad szültem (=lit. te utánad szült fiam ez).'

Birtokos jelzőre vonatkozó:

(71) Ts. KV I. 105

joxt-ot upt-āt ewt-əm sarāŋ möj.
 megjön-PST-3SG haj-3SG vág-PTC.PST nagy násznép
 'Megjött a nagy násznép, melynek lenyírták a haját (=lit. megjött haja nyírott nagy násznép).'

(72) Kr. KV I. 246

nin əj ket-tən wər-ā jəw-əm χuj-ŋən ninə wet-etən.
 ti.DU egy kéz-2DU vér-LAT válik-PTC.PST férfi-DU ti.DU öl-IMP.2DU
 'Ti öljétek meg őket, akiknek egyik keze már véres lett (=lit. ti egy keze-tek véressé vált két férfi, ti öljétek meg őket).'

Határozóra vonatkozó:

(73) Kr. KV I. 233

nūŋ jǎŋχ-əm tǎχə-n-nā mətsirā jǎŋχ-ən?
 te jár-PTC.PST hely-2SG-LOC hogyan jár-PST.2SG
 'Azon a helyen, ahol jártál, hogy jártál (=lit. az általad bejárt helyen hogy jártál)?'

Hasonlóképpen a határozóra vonatkozik a (45) mondatbeli mellékmondat.

3.3.2.1 Az igenév ágensének jelölése a vonatkozó mellékmondatokban

Az aktív igenevet tartalmazó, azaz ágensre irányuló szerkezetekben mindig szerepel az igenév cselekvéshordozója mint a szerkezet feje. Ez általában főnév, mint például a (47) mondatban ('nyershús evő szamojédok'). A passzív vagy relatív igenevet tartalmazó szerkezetekben az ágenst jelölheti főnév, mint például az (51) és (57) mondatokban, vagy a következőben (74):

(74) Sav. KV I. 154

jəy-ən pǎn-əm jəŋktəp t'əttə kənč-en-ə?
 apa-2SG rak-PTC.PST kincs itt keres-2SG<SG-PCL
 'Apád eldugta kincset itt keresed-e?'

Nem kötelezően, de előfordul, hogy az ágens LOC raggal van jelölve (75):

(75) Ts. KV I. 110

jəy-əm-nə ʔrt-əm xuj-em joxt-ot.
 apa-1SG-LOC rendel-PTC.PST férj-1SG megjön-PST.3SG
 'Apámtól rendelt férjem megjött.'

Az igenév ágensét nem szükséges mindig megadni, l. (52), (66) mondatok. Ha azonban az igenév ágense személynévmás, akkor valamilyen személyjelölővel lehet utalni rá. A hanti nyelvjárásokban kétféle stratégia érvényesül: a nyugati (északi és déli) nyelvjárásokban az ágensjelölés a szerkezet fejéhez fűzött birtokos személyranggal történik. Ilyen eseteket találunk a Karjalainen-féle szövegekben, a korábban szereplő (70) mondaton kívül, folyamatos (76) és befejezett (77) melléknévi igenevet tartalmazó szerkezetekben egyaránt:

(76) Kr. KV I. 233

huttə-men kətn-ə ət mən-əw,
 esküt_tesz-CNV kettő-LAT PCL megy-PST-1PL
min jəx-tə təxə-mən-ə tin ənt jəx-ta.
 mi.DU jár-PTC.PRS hely-1DU-LAT ők.DU NEG jár-INF
 'Megesküdvén elváltunk, arra, amerre mi járunk (=lit. mi járó helyünkre),
 ők ne járjanak.'

(77) Sav. KV I. 161

mət təx-ɨwə wəj-əm ʔrt-ən xot-ən-nə təj-t-en?
 milyen hely-ABL vesz-PTC.PST hős-2SG ház-2SG-LOC birtokol-PRS-2SG
 'Honnan vetted a hőst, akit a házában tartasz (=lit. milyen helyről vett
 hősed van a házában)?'

A keleti nyelvjárások a nyugatiaktól eltérően az igenévhez kapcsolódó személyjelölővel utalnak az ágensre (78):

(78) Surg. Csepregi 2012b: 67

ʒlə səwər-m-am juɣ-i aʔe-m rjɪ wār-ʌ.
 le vág-PTC.PST-1SG fa-ABL apa-1SG csónak készít-PRS.3SG
 'Az általam kivágott (=lit. én kivágtam) fából apám csónakot csinál.'

Az utóbbi időben az alárendelés és azon belül a vonatkozó mellékmondatok több kutató érdeklődését felkeltették. Egy széleskörű tipológiai kutatás (Ackerman–Nikolaeva 2013) szerint a világ nyelveinek ágensjelölő stratégiáit négy fő csoportba lehet sorolni: 1. nincs morfológiai jelölője az ágensnek; 2. a személyjelölő az igenéven jelenik meg; 3. a személyjelölő birtokos személyragként a szerkezet fejeén jelenik meg; 4. a személyjelölő a szerkezet bármely/mindkét tagján megjelenik. A keleti és a nyugati hanti stratégia a 2. és a 3. opcióba illik bele (Ackerman–Nikolaeva 2013: 59–75).

Természetesen a fent bemutatott mintázat sem kivétel nélküli. A Reguly által gyűjtött északi hanti (szigvai) hősénekekben előfordul személyjelezett igenév (Sipos 2018), valamint a déli szövegekben találtam egy esetet, melyben a keleti hanti gyakorlat érvényesül (79). Lehetséges, hogy modális jelentésű *kem* 'képeség' szócska idézte elő ezt a jelölési anomáliát. A mondat egyébként annyira bonyolult, hogy Karjalainen jónak látta szabad fordítást adni mellé: „Minä en voi mitään heille, eivätkä he mitään voi minulle”, azaz 'Én nem tudok semmit tenni ellenük, ők sem tudnak semmit tenni ellenem'.

(79) Kr. KV I. 233

män-pä tinattetan wə-t-em kem əntəm,
 én-PCL ök.DU.ABL vesz-PTC.PRS-1SG kéesség NEG.PRED
tin-pä mänättem wə-t-etən kem əntəm
 ök.DU-PCL én.ABL vesz-PTC.PRS-3DU kéesség NEG.PRED
 'Nem bírunk egymással (=lit. 'nekem tőlük elvevő képességem nincs, ne kik tőlem elvevő képességük nincs').

A fentiekéntől függetlenül a déli hanti melléknévi igenevek is felvesznek személyjelölő szuffixumokat, de nem a vonatkozó, hanem a határozói és a bővítményi alárendelésben. A participiumokhoz járuló személyjelölők paradigmáját Karjalainen a DN, Ts. és Kr. nyelvjárások esetében jegyezte föl (KarjGr 18–19, 56–57, 83–84). A paradigmák a DU és PL 2. és 3. személyekben mutatnak kisebb eltéréseket (3. táblázat).

3. táblázat: Déli hanti participiumokhoz járuló személyjelölő szuffixumok

	SG	DU	PL
1.	<i>-em</i>	<i>-emən</i>	<i>-ew</i>
2.	<i>-en</i>	DN <i>-esən</i> Ts. Kr. <i>-etən</i>	DN <i>-esən</i> Ts. <i>-etə</i> Kr. <i>-etən</i>
3.	<i>-et</i>	DN <i>-esən</i> Ts. Kr. <i>-etən</i>	DN <i>-et</i> Ts. <i>-itāt</i> Kr. <i>-etāt</i>

Figyelemreméltó, hogy az igenévi személyjelölők teljes képzésű magánhangzókkal kezdődnek, míg az igei személyragok redukálttal. Ez jellemző a szurguti hanti személyjelezésre is. A végződéseket érdemes összevetni a feltételes igenév megfelelő végződéseivel is (5. fejezet, 4-5. táblázat), melyekben szintén többségben vannak a redukált magánhangzók a morfémák elején.

3.3.3. Határozói alárendelés

A melléknévi igenevek a hozzájuk kapcsolódó határozóraggal vagy névutóval határozói alárendelést fejeznek ki. A déli hanti nyelvjárásokban három határozóraggal és hét névutóval lehet igeneves szerkezeteket alkotni. A Loc. *-nə/-nə* határozórag mind folyamatos, mind befejezett melléknévi igenévhez járul. Emellett sokkal ritkábban, és csak folyamatos melléknévi igenevekhez kapcsolódik az Abl. *-iwə(t) /- ewə* rag. Az Instr. *-āt* rag használatára egyetlen példánk van, ez befejezett participiumhoz járul. A névutók közül a *səχat* 'idején, mialatt', *kemnə* 'után', *tātnə* 'idején', *təjə* 'idején, amíg', *pirnə* 'után', *unta* '-ig' és a *kemiwət* '-tól' használatos. Ezek közül az első kettő a legnépszerűbb, a többi sokkal ritkábban fordul elő.

A többi hanti nyelvjárással összehasonlítva feltűnő különbség egyrészt az, hogy a LAT *-a/-ā* nem kapcsolódik igenevekhez, másrészt, hogy viszonylag kevés névutós igeneves szerkezetet használnak a déli hantik. A szurguti nyelvjárásban 16 különböző névutó alkot szerkezetet melléknévi igenevekkel, és Schön Zsófia kutatásai szerint az északi nyelvjárásokban is változatosabb a névutóhasználat (2017: 247–300). Az ok lehet a vizsgált korpusz szűkös volta, de a műfaji, stílusbeli megkötöttség is. Igaz, hogy más, hasonló stílusú korpusz is ezt az eredményt hozta: a Patkanov-szövegek alapján készült nyelvtan is ugyanezeket a ragokat és névutókat sorolja fel az igeneves szerkezetekről szólva (Patkanow–Fuchs 1911: 218–220), azzal a különbséggel, hogy névutóként tartja számon a *pjš* elemet is, melyet a DEWOS a feltételes partikulák közé sorol (1089).

A szövegek alapján nem tudunk világos képet alkotni az igeneves szerkezetek relatív időjelöléséről. Nem egyértelmű, hogyan viszonyul az igenév folyamatossága vagy befejezettsége a főige idejéhez, vagy hogy egyáltalán függ-e a kető egymástól. Karjalainen grammatikai feljegyzései sokkal egyértelműbb képet mutatnak, azaz ő megtehetette azt, amit mi ma már nem: anyanyelvű adatközlőktől gyűjtött nyelvtani paradigmákat, ezeket értelmezette, elicitált mondatokat fordítottat velük. A PTC.PRS és a PTC.PST közötti különbséget a saját finn fordítása mutatja (80):

(80) Kr. KarjGr 83–84

mən-t-em-nə 'mennessäni, kun menen' = mentemben, amikor megyek
mən-m-em-nə 'mennessäni, kun menin' = mentemben, amikor mentem
män mən-t-em kemnə 'mentyäni, kun olen mennyt' = miután elmegyek
män mən-m-em kemnə 'mentyäni, kun olin mennyt' = miután elmentem

A szövegekben nem fordul elő PTC.PST+ABL szerkezet, de a nyelvtani feljegyzésekben igen, szembeállítva a folyamatos melléknévi igenévvel (81):

(81) Kr. KarjGr 84

mən-t-em-iwə 'пока иду, matkan varrella' = amíg megyek, útközben
mən-m-em-iwə 'mennessäni, kun menin' = mentemben, amikor mentem

A szövegekben egyáltalán nincs *təjə* névutó, melyet a KarjGr a *səχat* névutó (DEWOS 1310) szinonámájaként közöl a DN és a Ts. nyelvjárásokról szóló fejezetben (18–19, 56–57).

3.3.3.1. Határozóragos igeneves szerkezetek

A Loc. *-nə/-nə* határozóragos szerkezetek elsősorban időhatározói alárendelő mellékmondatként funkcionálnak, azaz, ha az igeneves szerkezetet finit igés mellékmondatdal fordítjuk magyarrá, az *amikor* vonatkozó névmást használjuk.

Ha az igenévnek kitett cselekvéshordozója van, nem kap személyjelölőt (82):

(82) Sav. KV I. 163

no, imə, χet-en joχət-tə-nə jəst-e.
 PTCL asszony unoka-2SG érkezik-PTC.PRS-LOC beszél-IMP.2SG<SG
 'No, asszony, amikor megérkezik az unokád (unokád érkeztek) mondd [neki]'.

Ha az igenévnek nincs kitett cselekvéshordozója, az ágensre a személyjelölő morféma utal (83):

(83) Kr. KV I. 238

nikəʔ mən-t-ew-nə məγ-əŋ kōttap-á
 partra megy-PTC.PRS-1PL-LOC föld-ADJ közép-LAT
jōχāt-t-ew-nā jást-əŋ.
 érkezik-PTC.PRS-1PL-LOC beszél-IMP.3SG
 'Amikor partra szállunk, az út közepére érünk, mondja'.

A locativusragos szerkezetek általában egyidejűséget fejeznek ki. Ez vonatkozik a befejezett melléknévi igenevekre is (84)–(85):

(84) DN KV I. 21

tōχ ti jōχāt-m-ət-nā təw jəγ-pǎγ-t-at tōtt-ət.
 oda ím érkezik-PTC.PST-3SG-LOC ő atya-fi-PL-3PL ott-PL
 'Amikor odaérkezett, a bátyjai ott [voltak]'.

(85) Sav. KV I. 169

toχ tūŋ-m-ət-nā ewə ət.
 oda belép-PTC.PST-3SG-LOC leány fekszik.PRS.3SG
 'Amikor belépett oda, egy lány fekszik [ott]'.

A következő mondatnak nincs kitett alanya, csak a kontextusból tudjuk, hogy a „fiú” az, aki körülnézett. Őrá utal az igenév 3SG személyjelölője is. A passzív értelmű igenévnek viszont kitett ágense van, s ez még LOC raggal is jelölve van (86):

(86) Ts. KV I. 113

jəγ-ət-nə estə-m-ət-nə əŋkərm-ot.
 apa-3SG-LOC leereszt-PTC.PST-3SG-LOC körülnez-PST.3SG
 'Amikor apja leeresztette, körülnézett.'

A déli hanti meséknek egy érdekes jellemzője, hogy az érzékelést kifejező igékből ('néz', 'hallgat') képzett igenevek az egyidejű időhatározás mellett a látás/hallás tényét is kifejezik (amint nézi, látja, hogy...; amint fülel, hallja, hogy...). Ezzel a témával korábban részletesen foglalkoztam (Csepregi 1998, 2001), most csak néhány példával illusztrálom a jelenséget, mely folyamatos (87)–(88) és befejezett (89) melléknévi igenevekkel egyaránt előfordul:

(87) Ts. KV I. 109

noχāt etti-t-ət-nə ewə χāt paχəŋ-tā terátə-nə oməs-t.
 fel néz-PTC.PRS-LOC lány nap felkel-PTC.PRS ablak-LOC ül-PRS.3SG
 'Amikor felnéz [látja, hogy], a lány a keleti ablakban ül'.

(88) Ts. KV I. 114

χutān-t-et-nā *māttā-nə* *ošīhā* *ikə* *χerət'* *āmp-ət-ā.*
hallgat-PTC.PRS-3SG-LOC valami-LOC medve apó morog.PRS.3SGkutya-3SG-LAT
'Ahogy fülel [úgy hallja], mintha egy medve-apó morogna a kuttyájára'.

(89) DN KV I. 49

t'əw *kemnə* *urt-pǎχ* *pirā* *əŋkərmə-m-et-nə*
az után hős-fi vissza pillant-PTC.PST-3SG-LOC
iy *χus* *tət* *kem-nə* *jə-t.*
medve húsz öl mennyiség-LOC jön-PRS.3SG
'Azután, amikor a hősfi hátra pillantott [látta, hogy], a medve 20 ölnyire
mögötte jön.'

Az időhatározói és a feltételes mellékmondatok szemantikailag közel állnak egymáshoz. A LOC ragos igeneves szerkezetek némelyike is értelmezhető feltételes mellékmondatként (90)–(91):

(90) Kr. KV I. 215

tām *sir* *wer* *ut-tā-nā* *tarām* *ənt* *uti-tə-t.*
eme féle dolog van-PTC.PRS-LOC hiába NEG van-FRQ-PRS.3SG
'Ha ilyen dolog történik, nem hiába van'.

(91) Kr. KV I. 236

tāχr-əm *tōmāt-m-em-nə* *ənt* *χut-em.*
páncél-1SG felölt-PTC.PST-1SG-LOC NEG hall-PRS.1SG<SG
'Ha/Miután felvettem páncéлом, nem hallom [a lövöldözést].

Az irreális feltétel kifejezésének módja a LOC ragos befejezett melléknévi igenév + *ātəŋ* feltételes partikula (l. még (145) mondat):

(92) Kr. KV I. 218

təwātət-ət *əj* *at* *χot-m-em-nə* *ātəŋ,* *χus* *ot* *num-əm.*
ő-INSTR egy éjszaka hál-PTC.PST-1SG-LOC PTCL húsz év emlékszik-PST.1SG
'Ha egy éjszakát háltam volna vele, húsz évig emlékeztem volna rá'.

Egy mondatban módhatározóként értelmezhető az igeneves szerkezet (93):

(93) Ts. KV I. 95

jā, *āñāχā* *χotə* *jəw-ən* *t'al-t-en-nə?*
PTCL ágy hogyan jön-PST.2SG sír-PTC.PRS-2SG-LOC
'Jé, ágyom, hogyan sírva jössz?'

Az Abl. *-iwə(t)* raggal alkotott szerkezet szintén egyidejű cselekvésre utal, ezt magyarra *amíg* vonatkozó névmással kezdődő mellékmondatokkal lehet fordítani. A példáink között csak folyamatos melléknévi igenevek vannak (94)–(95):

(94) Sav. KV I. 161

təw jəŋχ-t-ət-iwə neŋ-ət pəχ təj-ot.
 ő jár-PTC.PRS-3SG-ABL nő-3SG fiú szül-PST.3SG
 'Amíg távol volt, felesége fiút szült'.

(95) Kr. KV I. 228

nűŋ tətə t'ət'əs-t-en-iwət təγ itpə-nə kerət-aj.
 te itt harcol-PTC.PRS-2SG-ABL ők elülső-LOC fordít-PRS.PASS.3SG
 'Amíg itt harcolsz, őket elöl megfordítják'.

Instr. *-ət* ragos szerkezetre egyetlen példát találtam, ez okhatározói mellékmondatként értelmezhető (96):

(96) Sav. KV I. 153

tət-en jəw-m-itət-ət,
 tél-(109) jön-PTC.PST-3PL-INSTR
jərən ikə tamar-nə t'ont' umppəj-ə tə təŋət-t-aj.
 szamojéd apó nyíl-LOC hó belső-LAT ím dönt-PRS-PASS.3SG
 'Mivel télen jöttek, a szamojéd apót a nyíl a hóba döntötte'.

3.3.3.2. Melléknévi igenév + névutó

Egyidejű időhatározói alárendelés kifejezésére a leggyakoribb a *səχat* 'idején, közben' névutó. A többi hanti nyelvjárásban a *səχat* névutó (DEWOS 1310) változatai leginkább prolativusi és módhatározói 'mentén, módján' jelentéssel bírnak, a vizsgált déli hanti szövegekben azonban a legtöbbször időhatározói alárendelést fejeznek ki.

(97) DN KV I. 24

ti pətr-esən, pətər-t-esən səχat
 ím beszél-PST.3DU beszél-PTC.PRS-3DU közben
jəγ-pəχ-t-at ti jəχt-ət.
 atya-fi-PL-3PL ím megjön-PST.3PL
 'Így beszélgettek, beszélgetésük közben fivérek ím megjöttek'.

Karjalainen grammatikai feljegyzéseiben a DN és a Ts. nyelvjárás fejezeteiben a *səχat* szinonímájaként szerepel a *təja* névutó (98):

(98) DN Ts. KarjGr 18, 56

mən-t-em tǎjǎ, mən-t-em sǎχat 'während, wenn ich gehe' = amikor megyek

Az idézett helyen szerepel a *mən-* 'megy' ige folyamatos melléknévi igenévi alakjának teljes személyragozott paradigmája (Sg, Du, Pl, 1., 2., 3. személy). A szövegekben a *tǎjǎ* névutó nem fordul elő. A nyelvtani feljegyzésekben viszont befejezett melléknévi igenévhez nem kapcsolódik a *sǎχat* névutó. Az egész korpuszban csak egy példa van rá:

(99) Kr. KV I. 245

χatǎχ wǎt-ta nõχtǎ-m sǎχat
nép néz-INF indul-PTC.PST közben

juχ-t-at-pa wǎt-ta ǎlǎt-ǎt.
fa-PL-3PL-PTCL néz-INF lehajol-PST.3PL

'Miközben a nép elindult megnézni őket, a fák is (=lit. fáik is) lehajoltak, hogy megnézzék őket'.

A *tǎtnǎ* 'idején' is a *sǎχat* szinonímája, de ritkábban fordul elő (100):

(100) Kr. KV I. 238

mən-t-ew tǎt-nǎ nej-en-ǎ jǎst-ǎ.
megy-PTC.PRS-1PL idő-LOC nő-2SG-LAT mond-IMP.2SG
'Amikor elmegyünk, mondd a feleségednek'.

A legnépszerűbb participiumokhoz kapcsolódó névutó a *kemnǎ* 'után', mely előidejűséget fejez ki. Folyamatos melléknévi igenév után állva a jövőre vonatkozik. Ha az igenév alanya határozatlan, nem kap személyjelölőt (101):

(101) DN KV I. 58

jǎγ-pǎγ-ǎw wet-tǎ kemnǎ mǎj nõjǎt jǎγ unta tu-t-ǎw.
atya-fi-1PL öl-PTC.PRS után mi te.ACC haza -ig hoz-PRS-1PL
'Miután a fivérünket megölik, mi téged hazáig hozunk'.

Személynévmási alany esetén az igenéven megjelenik a koreferens személyjelölő (102):

(102) Sav. KV I. 171

mǎ mən-t-em kemnǎ tǎpǎt ut-tǎ pum tešt-ǎ.
én megy-PTC.PRS-1SG után hét van-PTC.PRS fű készít-IMP.2SG
'Miután elmentem, készíts egy hétre való fűvet'.

Az igenévhez járuló személyjelölő morféma is elegendő arra, hogy jelölje az igenév ágensét. Az igenévnek tárgyi bővítménye van, melyet személynévmás fejez ki (103):

(103) Kr. KV I. 206

mānt wet-t-en kemnə mən wər-em
 én.ACC öl-PTC.PRS-2SG után én vér-1SG
mən-t-ə tāχġj-a sümət ħərəm et.
 megy-PTC.PRS hely-LAT nyírfa vessző kihajt.PRS.3SG
 'Miután megöltél engem, azon a helyen, ahol kifolyt a vérem, egy nyírfa
 vessző fog kihajtani'.

A *kemnə* névutó sokkal gyakrabban jelenik meg befejezett melléknévi igenévhez kapcsolódva. Ilyenkor a főmondat állítmánya is múlt időben van, s az egymást követő cselekvések a múltban mentek végbe. Az igenév nem kap személyjelölőt, ha cselekvéshordozója szerepel a mondatban (104):

(104) Sav. KV I. 171

imə χetə tāpət pər-əm kemnə kim tə tiwt-ot.
 asszony unoka hét elmúlik-PTC.PST után ki ím kimegy-PST.3SG
 'Asszony-unokája egy hét múlva kiment'.

Az igenév ágensére személyrag utal (105):

(105) DN KV I. 16

tew-m-itāt jāht'-m-itāt kemnə kim ti tiwt-ət jānta.
 eszik-PTC.PST-3PL.izsik-PTC.PST-3PL után ki ím kimegy-PST.3PL.játszik.INF
 'Miután ettek és ittak, kimentek játszani'.

Az igenévnek tárgyi bővítménye van (106):

(106) DN KV I. 52

joχt-ət, ħot-ət wāj-m-et kemnə joχt-ət tātit-tā jəw-ət.
 íj-PL nyíl-PL vesz-PTC.PST-3PL után íj-PL feszít-INF kezd-PST.3PL
 'Miután vették az íjakat és a nyilakat, az íjakat kezdték megfeszíteni'.

A *kemnə* névutóval szinonim, az egyéb hanti nyelvjárásokban általánosan használt *pirnə* 'után' névutót csak egy példa képviseli a korpuszban (107):

(107) DN KV I. 60

təymən-m-itāt pirnə jəpə əŋkət uχ-pət-ewə it wəχt-ot.
 ők megy-PTC.PST-3PL után bagoly oszlop fő-vég-ABL leereszkedik-PST.3SG
 'Miután elmentek, a bagoly leereszkedett az oszlop tetejéről'.

A cselekvés végpontját kifejező, terminativusi jelentésű *unta* '-ig' névutó folyamatos melléknévi igenevek mellett jelenik meg (108):

(108) Ts. KV I. 100

mā joχāt-t-em unta ket-ət təj otâη-a t'ot'-āηāt.
 én érkezik-PTC.PRS-1SG -ig kéz-3SG csúcs vég-LAT áll-IMP.3SG<SG
 'Mire megérkezem, erősödjek meg (=lit. keze végére álljon)'

A *kemiwət* 'távolságról' ragos névszó csak egy igeneves szerkezetben fordul elő:

(109) Kr. KV I. 247.

sem-ət u-tâ pət-ət χut-tâ kem-iwət
 szem-3SG lát-PTC.PRS fül-3SG hall-PTC.PRS távolság-ABL
wax-ât te-tâ jāñt'-tâ.
 hív-PST.3PL eszik-INF iszik-INF
 'Látótávoból, hallótávoból (=lit. szeme látó, füle halló távolságról) hív-
 ták [az embereket] enni, inni'.

3.3.3.3. Puszta személyjeles igenév határozói mellékmondatban

A fentiekén kívül van egy speciális eset, amikor személyjeles igenév határozórag vagy névutó nélkül tölt be határozói funkciót, mégpedig időtartamot jelölő előzményhatározóit. Ugyanez megfigyelhető a szurguti hantiban is (Csepregi 2013: 98). A határozói mellékmondat magyar fordítását *mióta* vonatkozó névmás vezeti be (110)–(111):

(110) Kr. KV I. 188

t'at'tati-t mən-m-et χutm-ât χätt-ât.
 nagyapa-3SG megy-PTC.PST-3SG három-ORD nap-3SG
 'Mióta nagyapja elment, három nap (=lit. nagyapja elmentének harmadik napja) [telt el]'.

(111) DN KV I. 58

māya wetχājtjōη ot-a jəw-ot jätta mən-m-en.
 már tizenöt év-LAT válik-PST.3SG otthonról megy-PTC.PST-2SG
 'Mióta elmentél, már tizenöt év telt el (=lit. tizenöt éve lett otthonról el-
 mented[nek])'.

3.3.4. Alanyi és tárgyi alárendelés – bővítményi mellékmondat

Bizonyos, szintaktikailag pontosan körülhatárolható esetekben a melléknévi igenevek bővítményi mellékmondatok állítmányává válnak. A leggyakrabban valamely személyjelölő is kapcsolódik hozzájuk. Ezekben az esetekben beszélhe-

tünk cselekvésnevekről, bár a cselekvésnév mint önálló szófaj véleményem szerint nem létezik a hanti nyelvjárásokban. Tulajdonképpen az előző két mondatot (110)–(111) is elemezhetjük is alanyi mellékmondatként, csak a magyarra fordított változatuk áll közelebb a határozói alárendeléshez.

Az egyik speciális eset az, amikor a főmondat állítmánya érzékelést, észlelést fejez ki (*u-* 'lát, tud', *kását-* 'észrevesz'), s ennek argumentuma az igenév. Ez a jelenség ismert a keleti nyelvjárásokban is (Csepregi 2013: 99–100). Folyamatos és befejezett melléknévi igenevekkel egyaránt találunk példát rá (112)–(113):

(112) Kr. KV I 185

luče wet-t-em sem-em ot uj-aj.
 jobb öl-PTC.PRS-1SG szem-1SG PROH lát-IMP.3SG
 'Jobb lenne, ha nem látnám a megöl[et]ésemet'.

(113) Ts. KV I. 72

má aj χuj árt-em-nə jǎŋχ-əm ənt uj-em.
 én kicsi férfi idő-1SG-LOC jár-PTC.PST NEG lát-PST.1SG
 'Nem tudtam, hogy jártam-e itt fiatalkoromban (=lit. én fiatal férfi időm-ben jártam nem tudtam)'.

A főige természetesen lehet passzív ragozású is (114)–(116):

(114) Kr. KV I. 206

təw-nə kását-áj pəŋ tǎŋit-t-etút.
 ő-LOC észrevesz-PST.PASS.3SG gombolyag dobál-PTC.PRS-3PL
 'Észrevette, hogy egy gombolyagot dobálnak (=lit. általa észrevétetett gomolyag dobálásuk)'.

(115) Kr. KV I. 200

təγχǒw ut-m-etat, təγ wǎn ut-m-etat χoj-nə u-t-aj.
 ők hosszú él-PTC.PST-3PL ők rövid él-PTC.PST-3PL ki-LOC lát-PRS-PASS.3SG
 'Hosszú vagy rövid ideig éltek, ki tudja (=lit. ő hosszú éltük, ő rövid éltük ki által láttatik)'.

(116) Kr. KV I. 196

wəš-nə səj tə səjmət-ot,
 város-LOC zaj ím hangzik-PST.3SG
ewi-t totm-əm tə kását-áj.
 lány-PL lop-PTC.PST ím észrevesz-PST.PASS.3SG
 'A városban az a hír hallatszott, hogy észrevették a lányok elrablását'.

Ha a mondat állítmánya névszó vagy predikatív tagadószó, szintén alanyi mellékmondat jön létre (117):

(117) Kr. KV I. 216

woč-a tōχāt mən-am ar, pirà jəw-am əntəm.
város-LAT oda megy-PTC.PST sok vissza jön-PTC.PST NEG.PRED
'Sokan elmentek a városba, de nem jöttek vissza (=lit. városba menetel sok van, vissza jövetel nincs)'.

Hasonló szerkezet a Patkanov és Paasonen által feljegyzett hősmesékben gyakran előfordul, Vértes Edit többet felsorol (2004: 337, Komm. 353).

3.3.5. Melléknévi igenév állítmányként

Az északi hanti (és manysi) nyelvjárásokban a személyjelölővel ellátott melléknévi igenevek állítmányi helyzetben is előfordulnak, sőt igévé is váltak, a nemszemtanúsági módot (evidencialitást) jelölő igealakokká (Nikolaeva 1999, Skribnik 1999, Skribnik–Kehayov 2018). Ez a mai keleti hanti nyelvjárásokra nem jellemző, viszont az énekes folklór megengedi a participiumok (modális jelentés nélküli) állítmányi használatát (Csepregi 2014).

A Karjalainen feljegyezte déli hanti szövegek átvizsgálásakor nem találtam állítmányi helyzetű melléknévi igeneveket. A grammatikai feljegyzésekben egy bizonytalan utalás szerepel annak kapcsán, hogy a Kam. nyelvjárásban Karjalainen feljegyzett néhány személyragos igenevet (*mənmem, mənmen* stb.) és ezt írta melléjük: *давно* (kertoessa), azaz 'régén (elbeszélésben)'. Ez Vértes Edit szerint „Verbum finitum der Vergangenheit”, azaz múlt idejű ragozott ige lehetne (KarjGr 83). Sajnálatos, hogy ennél több információval nem rendelkezünk ez ügyben.

A folyamatos melléknévi igenevek állítmányi szerepének kérdése a déli hantiban nehezen megítélhető, ugyanis a *t*-ző nyelvjárásban egyes jelen idejű igealakok és személyjelezett folyamatos melléknévi igenevek hangalakilag megegyeznek. A Patkanow–Fuchs nyelvtan létező kategóriának tekinti az állítmányi helyzetű igeneveket (1910: 213, 221), példákat is hoz rá, de a homonímia miatt ezek felfoghatók véges igéknek is. Arról nincs szó a nyelvtani leírásban, hogy szemantikailag miben különböznek az igei és az igenévi eredetű alakok.

Van azonban egy gyanús szóalak, melynél feltételezhető, hogy állítmányi funkciójú participiumot rejt (118):

(118) Kr. KV I. 214

nűŋəj əsəm wəjət-taj kōlə pit tǎj-t-en-ət.
te egy párna lefekszik-PTC.PRS kedves fél birtokol-PTC.PRS-2SG-PTCL
'Neked úgy tűnik, van [veled] egy párná[ra] lefekvő feleséged'.

A *táj-t-en* lehet személyjelezett folyamatos melléknévi igenév (vagy jelen idejű, tárgyas ragozású igealak), az *-át* elem viszont feltehetőleg valamilyen partikula. Ennek a morfémának az elemzése Vértes Editnek is gondot okozott, mert azt megállapította, hogy sem INSTR *-át* ragként, sem IMP.3PL ragként, sem 'hadd' jelentésű partikulaként nem lehet értelmezni (2004: 334–335, Komm. Kr. 333). Talán a Paasonen–Donner szótár jár a legközelebb a megfejtéshez, mert abban szerepel 'ikääänkuin, mintha' jelentésű *ät* szócska is (PD 114).

Itt lehet megemlíteni a *piš* módosítószóval alkotott szerkezeteket. A Patkanow–Fuchs nyelvtan ezt a névutók közé sorolja (*taḡmen piš* belép-PTC.PST-2SG ha 'ha bejöttél' 1910: 219). A Karjalainen szövegekben nem akadtam rá, de Paasonen feljegyezte (119):

(119) Ko PaasGr 54, PD 1805

tet-t-ät mäj-m-ität piš, ewe-m mə-t-em.
 kabát-PL-3PL ad-PTC.PST-3PL PTCL, lány-1SG ad-PRS-1SG>SG
 'Ha a kabátjaikat nekem adták, a lányomat adom.'

A partikulával ellátott igenév állítmányi helyzetben van, de nem a főmondat, hanem a feltételes mellékmondat állítmánya. A szerkezet hasonlít a szurguti hanti *-ka* feltételes partikula használatára. Ott is igenév kerül állítmányi funkcióba, de önálló mondat alkotására képtelen, szüksége van egy véges igei állítmányt tartalmazó főmondatra (120):

(120) Surg. Csepregi 2017: 176

ma iə mən-t-am ka tu'əŋ-qə ti wǎ-l-ən.
 1SG el megy-PTC.PRS-1SG ha boldog-TRANSL DET él-PRS-2SG
 'Ha/amikor én elmegyek, boldogan fogsz élni.'

Karjalainen grammatikai feljegyzései között van egy félmondat, melyben a *ke* partikula szintén igenévi alakhoz kapcsolódik, és a gyűjtő szerint bizonytalanságot, valószínűséget fejez ki. Bővebb nyelvi anyag vagy magyarázat híján nem tudjuk, hogy mennyire elterjedt, és milyen egyéb funkciói vannak a szerkezetnek. Azt viszont a (121) példa alapján is meg tudjuk erősíteni, hogy állítmányi funkcióban valamely modális partikulával együtt, feltehetőleg csak mellékmondatban fordul elő a személyjelezett igenév. Mindez egybecseng azzal, hogy a melléknévi igenév a mondatalkotó összetevők rangsorában lejjebb foglal helyett, az igehez képest korlátozottabbak a lehetőségei.

(121) Kam. KarjGr 85

nöŋ mən-t-an ke
 te megy-PRS-2SG mintha
 'te mintha elmennél / talán elmész'

3.4. A melléknévi igenevek és a szóalkotás

Ahogy az összes hanti nyelvjárásban, a déli hantiban is előfordul, hogy melléknévi igeneves szerkezetekből valamely új fogalmat jelölő kifejezés lesz, mely utóbb lexikalizálódik. A szerkezetek alaptagja olyan szemantikailag kiüresült főnév, mely már-már képzőszerű tulajdonsággal rendelkezik. A vizsgált szövegekben *wer* 'munka, dolog', és a *saj* 'hang, zaj' fordul elő nominalizátorként. Néhány példa (122)–(124):

(122) Ts. KV I. 93

χăjes-á ux-əm wet-tə wer.
 hagy-IMP.2SG fej-1SG öl-PTC.PRS dolog
 'Hagyd abba a fejem tetvezését (=lit. fejem ölé dologát)'.
 'Hagyd abba a fejem tetvezését (=lit. fejem ölé dologát)'.

A *saj* 'hang, zaj' utótagú szerkezetek a legkonkrétabban valamilyen cselekvés keltette zajt, hangadást fejeznek ki (123):

(123) Kr. KV I. 227

təw-kemnə kāmattā χăjat ja-tə-saj tə saj-mət-ot.
 az-után kintről ember jön-PTC.PRS-zaj ím hangzik-MOM-PST.3SG
 'Aztán kintről felhangzott egy ember jövetelének zaja'.

Az absztrahálódás egy következő fokán a szerkezet alkalmas bármely, hangadással együtt járó cselekvés/történés jelölésére (124):

(124) DN KV I. 18

enə-pe up-ăt wöŷət-əm saj sət.
 nagy-DER sógor-3SG kiált-PTC.PST zaj hallatszik.PRS.3SG
 'Legidősebb sógora kiáltása hallatszik'.

Figyelemre méltó, hogy a lejegyző szinte kivétel nélkül egybeírta a participiumot az utótaggal: *tăχrâη kečəη χoj səylătəsaj* 'páncélos, késes férfi zörgése' (KV I 16), *čăwəw wöŷtəsaj* 'nyúl sikoltása' (KV I. 54), *tuntə mənčəsaj* 'nyírkéreg recscsenése' (KV I 218), *jewət'ətə saj* 'lövés zaja' (KV I. 196)

A keleti és északi hanti nyelvjárásokban a *tăyi* ~ *tăya* 'hely' szóval alkotott szerkezetekben végbement a cselekvés helye > a cselevés ideje > cselekvésnév változás, azaz a 'hely' jelentésű utótag is nominalizátori szerepet tölt be. (Csepregi 2008, Sipos 2018). A vizsgált déli hanti szövegekben előforduló hat esetben viszont, amikor az igenévhez *tăχj* utótag kapcsolódik, mindig konkrét helyre utaló szerkezetet találunk, (125)–(126):

(125) Kr. KV I. 206

wər-em mən-tə tāχāj-a sūmət nərəm et.
 vér-1SG megy-PTC.PRS hely-LAT nyírfa vessző megjelenik.PRS.3SG
 'Azon a helyen, ahol kifolyik a vérem, nyírfavessző hajt ki (=lit. vérem
 menő helyre nyírfa vessző megjelenik)'

(126) Kr. KV I. 187

t'əw kemnə nəŋ wə-tə tāχê tə ājat-ət.
 az után nő vesz-PTC.PRS hely ím megtalál-PST.3PL
 'Azután megtalálták az a helyet, ahol feleséget lehet szerezni (=lit. aztán a
 nő vevő helyet megtalálták)'

Lehetséges, hogy a korpusz véges volta miatt nem találtunk *tāχj* utótagú cselekvésneveket. Szintén csak Karjalainen nyelvtani feljegyzései között fordul elő az *āt* 'dolog, tárgy' utótagú szerkezet, a szövegekben nem: Ts. *wertə āt* '(most folyó) munka, feladat', *werəm āt* '(elvégzett) munka, dolog' (KarjGr 59). Ezzel az összes hanti nyelvjárásban széles körben használatos módszerrel nemcsak elvont főneveket lehet létrehozni. Így keletkeztek foglalkozásnevek a 'nő', 'férfi' utótagú szerkezetekből, szerszámnevek a 'fa', 'vas' utótagú szerkezetekből, intézménynevek a 'ház' utótagú szerkezetekből, stb. Ez a jelenség számos alkalommal kutatás tárgya volt, l. többek között Faludi 1948: 19–20, Csepregi 1978: 36–43, Schmidt 2006: 75–78. Ilyen lexikalizálódott szerkezeteket nem találunk a déli hanti mesékben, aminek oka valószínűleg a mese műfaja. De ebbe az irányba mutatnak a következő szókapcsolatok (127)–(129):

(127) Kr. KV I. 197

nūlā wer-tə χuj
 kanál csinál-PTC.PRS férfi
 'kanálkészítő férfi'

(128) Ts. KV I. 114

χūr jāχ-tê χuj
 erdő jár-PTC.PRS férfi
 'vadász (=lit. erdő járó férfi)'

(129) Kr. KV I. 223

put māt-tê imə
 fazék főz-PTC.PRS asszony
 'szakács (=lit. fazék főző asszony)'

A melléknévi igenév adnominális funkciójából következően közel áll a melléknévhez. Néhány esetben megtörtént a szófajváltás, a valahai igenevek melléknevekként lexikalizálódtak: *mostê* 'szükséges', *mosəm* 'kedves, szeretett', *potəm* 'fagyott, fagyos', *sorəm* 'száraz'.

4. Határozói igenév – konverbum

A határozói igenév (konverbum) képzője *-men*. Nem toldalékolható, az egyetlen kivétel az, amikor állítmányi helyzetben az alany számával megegyező számjelet vesz föl (l. (141) mondat). Mivel személyvégződés nem járul hozzá, a határozói igenév ágense általában megegyezik a mondat alanyával.

4.1 A konverbum határozóként

A határozói igenév a mondatban a leggyakrabban az igét módosítja, azaz az állítmány bővítménye, és módhatározói szerepet tölt be (130):

- (130) Ts. KV I. 90
wərtə wojə kəŋč-men jəŋŋ-ot, pəytə wojə kəŋč-men jəŋŋ-ot.
 vörös vad keres-CNV jár-PST.3SG fekete vad keres-CNV jár-PST.3SG
 'Vörös vadra vadászva járt, fekete vadra vadászva járt'.

- (131) DN KV I. 59
mā nināt uχ-sōχ-tān-ewə kātta-men jəŋk-á jewət-t-ám.
 én ti(2).ACC fej-szőr-2DU-ABL fog-CNV víz-LAT dob-PRS-1SG
 'Én titeket hajatoknál fogva vízbe doblak'.

Állapothatározó is lehet (132):

- (132) Ts. KV I. 92
jəγ-pāχ-āt joχāt tūŋk-á eχāt-men t'ot.
 atya-fi-3SG új szög-LAT akaszt-CNV áll.PST.3SG
 'Bátyja íja szöggre akasztva állt'.

A (133) passzív finit igét (*jəw-áj-em*) tartalmazó mondatot elméletben két tőmondatra bonthatjuk: *jáj-en-nə səŋk-áj-em* 'bátyád által üttetem' és *jáj-en-nə wet-tá jəw-áj-em* 'bátyád által megölni szándékozatom' azaz, a bátyád úgy akar engem megölni, hogy agyonver.

Ezek szerint a *jáj* 'bátya' mind az igenévnek, mind az állítmánynak az ágense, de a passzív szerkezetből adódóan a mondat grammatikai alanya 1SG.

- (133) Ts. KV I. 95
jáj-en-nə səŋk-men wet-tá jəw-áj-em.
 báty-2SG-LOC üt-CNV öl-INF jön/készül tenni vmit-PASS-1SG
 'Bátyád le akar ütni engem (=lit. bátyád által ütve megölni szándékozatom)'.

Az infinitívusok és a participiumok kapcsán is szóba került, hogy cél (és ok-)határozó gyakran kerül az ige utáni helyzetbe (l. (3)–(4) mondatok). A (134) mondatban szereplő konverbumot is értelmezhetjük okhatározónak:

(134) Kr. KV I. 209

mān weγ-em χōt-ot t'āt'asə-men.
 én erő-1SG elfogy-PST.3SG harcol-CNV
 'Az erőm elfogyott a harcban'.

Egyidejű időhatározóként vagy okhatározóként is felfogható a (135) mondatbeli szerkezet:

(135) Kr. KV I. 190

moχ jōχāt' pe'ā nər-men kōr-ət morej-tā jə-tət.
 gyerek haza felé fut-CNV láb-3SG eltör-INF kezd-PRS-3SG<SG
 'A gyerek haza felé futván lábát törni kezdi (majdnem eltöri)'

Előidejű időhatározó:

(136) Kr. KV I. 243

māχat ŋut wer-men kātñ-ā mən-əw.
 korábban eskü csinál-CNV kettő-LAT megy-PST.1PL
 'A múltkor esküt téve elváltunk'.

(137) DN KV I. 62

tāpət kem ut-men χātañ-ət neη-et wə-tā ti mən-ət.
 hét mennyiség van-CNV tatár-PL nő-3SG vesz-INF ím megy-PST.3PL
 'Miután egy hetet eltöltöttek, a tatárok elmentek feleséget szerezni'.

A keleti hanti nyelvjáráásokban a cselekvés befejezését főnévi igenév + valamilyen befejezést jelentő fázisige kapcsolata fejezi ki. A déli hantiban *ječə-* 'befejez' *tər-* 'elkészül' igék bővítménye határozói igenév (138)–(139):

(138) Sav. KV I. 169

te-tā t'ə oməst-aj-γən,
 eszik-INF ím leültet-PST.PASS-3DU
tew-men t'ə ječə-γən, pāχ jās-t-ət.
 eszik-CNV ím befejez-PST.3DU fiú mond-PRS-3SG<SG
 'Leültették kettejüket enni, amikor az evéssel elkészültek, a fiú mondja'.

(139) DN KV I. 19

tew-men jãnt'-men tər-m-itát kemnə
 eszik-CNV iszik-CNV elkészül-PTC.PST-3PL után
untp-ât jãstə-tà jəw-ot.
 anyós-3SG beszél-INF kezd-PST.3SG
 'Miután befejezték az evést-ivást, anyósa beszélni kezdett'.

Karjalainen nyelvtani feljegyzései alapján úgy tűnik, hogy a perfektiválás egy módja a CNV + *ječə-* szerkezet: *kāwər-men ječ-ot* 'felforrt (=lit. főve elkészült)', *jont-men ječ-ot* 'meg van varrva (=lit. varrva elkészült)' (KarjGr 98). A *taj-* 'tart, birtokol' igével alkotott határozói igeneves szerkezetnek duratív jelentése van: *ettitə-men taj-e* 'tartsd szemmel (=lit. nézve tartsd)' (KarjGr 98). A szerkezet eredetének tisztázása további kutatást igényel. Nem kizárható valamely törökségi nyelvnek a hatása.

4.2. A konverbum állítmányként

Konverbumokkal véges ige nélküli mondatban is lehet találkozni, melyekben a névszói állítmány funkcióját töltik be (140):

(140) DN KV I. 2

jəy-pǎχ-χət-ám mǎjə χot-esən toγər-men?
 atya-fi-DU-1SG miért ház-2DU zár-CONV
 'Bátyáim, miért van a házatok zárva?'

Ha az alany többes számú, egyeztetődik az állítmánnyal, azaz a konverbum is felveszi a számjelet (141):

(141) DN KV I. 23

kim tiwət-m-et-nə
 ki kimegy-PTC.PST-3SG-LOC
up-t-ât χot-t-at uχ-pərt-á χōmpleŕ'tə-men-ət.
 sógor-PL-3PL ház-PL-3PL fej-mög-LAT fordít-CNV-PL
 'Amikor kiment, [látta, hogy] sógorainak a házai fel vannak fordítva'.

5. Feltételes igenév

A feltételes igenév megléte a déli hanti nyelvjárásokat a keletiekkel kapcsolja össze. Mindkét nyelvjárás csoportban ugyanis egy személyranggal ellátott *-ŋ-* elemű igenév jelöli a protazist, azaz a főmondatbeli finit ige által kifejezett cselekvés feltételét. Az északi nyelvjárásokban ezzel szemben a permi eredetű *ke* partikulát használják.

A feltételes igenevek személyragozásának teljes paradigmáját Karjalainen a DT, a Sav. és a Kam. nyelvjárásokban jegyezte föl (4–5. táblázat). A DT nyelvjárásban a többitől eltérően *-γ-* elemű az igenév képzője, az *-η-* csak a 3SG alakban jelenik meg.

4. táblázat: Feltételes igenév ragozása a DT nyelvjárásban (*seŋk-* 'üt' KarjGr 42)

	Sg.	Du.	Pl.
1.	<i>seŋk-āγ-əm</i>	<i>seŋk-āγ-emən</i>	<i>seŋk-āγ-əw</i>
2.	<i>seŋk-āγ-ən</i>	<i>seŋk-āγ-esən</i>	<i>seŋk-āγ-esən</i>
3.	<i>seŋk-āη-nə</i>	<i>seŋk-āγ-esən</i>	<i>seŋk-āγ-et</i>

5. táblázat: Feltételes igenév ragozása a Sav. nyelvjárásban (*mə-*'ad' KarjGr 63)

	Sg.	Du.	Pl.
1.	<i>məj-āη-əm</i>	<i>məj-āη-mən</i>	<i>məj-āη-əw</i>
2.	<i>məj-āη-ən</i>	<i>məj-āη-ətən</i>	<i>məj-āη-ətən</i>
3.	<i>məj-āη-ə</i>	<i>məj-āη-əγən</i>	<i>məj-āη-ət</i>

A táblázatok tanúsága szerint a személyragok némileg eltérnek a melléknévi igenevekhez járuló, 3. táblázatban bemutatott végződésektől. A participiumi személyragok teljes képzésű magánhangzókkal kezdődnek, míg a feltételes igenevekhez járulók többségükben redukált magánhangzóval. Ez jellemző a finit igék személyragjaira is. Valóban, a feltételes igenév tekinthető korlátozott hatókörű véges igének: bár nem járul hozzá időjel, nem tud utalni a tárgy határozott voltára, de állítmányként funkcionál, még ha mellékmondat állítmányaként is.

A Konda menti Kam. nyelvjárásban viszont azt tapasztalta Karjalainen, hogy a feltételes igenevekhez kétféle személyvégződés járulhat, az egyik redukált, a másik teljes képzésű magánhangzót tartalmaz: *mənāηem* ~ *mənāηəm* 'ha megyek' (KarjGr 84). Ez a kettősség a paradigma egészére vonatkozik. Arról nem kapunk magyarázatot, hogy a két alak jelentésbeli, stilisztikai vagy idiolektusi különbséget takar.

A feltételes igenevet Karjalainen potenciálisnak (Potential) nevezte. Már az ő gyűjtése idejében is kiveszőben volt, kezdte átadni helyét a két finit igét tartalmazó összetett mondatoknak. Két tremjugani (szurguti) adatközlője közül a fiatalabbik az igeneves szerkezet helyett szívesebben használta a *kuntā* 'mikor' kö-

tőszós finit igéjű mondatot (KarjGr 275)⁷. A déli hanti adatközlők közül pedig az alsó demjankai (DT) kapcsán jegyzi meg a gyűjtő, hogy ritkán használja a potenciálist, helyette az orosz eredetű *jesli* 'ha' kötőszóval alkotott, jelen idejű finit igés mondatokat részesíti előnyben (KarjGr 42). Talán nem véletlen, hogy Karjalainen ahol tehetete, feljegyezte a teljes paradigmát. A grammatikai feljegyzések a Sav. nyelvjárásból csak a potenciálisról szólnak (KarjGr 63–64). Ebből megtudhatjuk, hogy a potenciális általánosan elterjedt volt az Irtis vidékén, de inkább csak az egyes számú alakokat használták, a duális és plurális alakokat ritkábban. Aktív és passzív értelmű használat egyaránt előfordult. A passzív használatban az igenév ágense LOC raggal van jelölve: *məj-əŋ-əm* 'ha adok' és *jəŋ-əm-nə mə est-əŋ-əm* 'ha apám elenged engem' (KarjGr 63). Példák a szövegekből:

(142) Kr. KV I. 232

pirə keret-tə nəməs-əŋ-en, pirə mən-ə.
 vissza fordul-INF gondol-PTC.CND-2SG vissza megy-IMP.2SG
 'Ha vissza akarsz fordulni, menj vissza'.

A (143) mondatbeli feltétel a hanti meséknek gyakori fordulata. A bajba jutott főhős fohászkodik így az égiekhez azt kérve, hogy ha az a sorsa, hogy továbbra is róla szóljon az ének vagy a mese, akkor segítsék meg őt.

(143) Sav. KV I. 170

mə ärət tu-tə xuj ut-əŋ-əm,
 én ének hoz-PTC.PRS férfi van-PTC.CND-1SG
moŋt' tu-tə xuj ut-əŋ-əm
 mese hoz-PTC.PRS férfi van-PTC.CND-1SG
ŋot mənem ot jəŋt-əŋ.
 nyíl én.DAT PROH elér-imp.3sg
 'Ha én énekhozó ember vagyok, mesehozó ember vagyok, ne érjen el a nyíl'.

Passzív szerkezetben az igenév ágense LOC raggal van jelölve (144):

(144) Ts. KV I. 114

səŋkə-nə pərt-əŋ-ən te-tə, mənt tew-ə.
 isten-LOC parancsol-PTC.CND-2SG eszik-INF én.ACC eszik-IMP.2SG
 'Ha isten azt parancsolta neked, hogy megegyél, egyél meg engem'.

⁷ A mai szurguti hantiban a két finit igés mondat mellett használatos a személyragozott participium + *ka* partikulás szerkezet is (*mə mən-t-am ka* 'ha én elmegyek', vö. (120)-(121) mondat). A *ka* partikula valószínűleg kapcsolatban van az északi hantiban használatos, permi eredetű *ke* partikulával (Csepregi 2019: 89).

A feltételes igenévvvel alkotott szerkezetek a reális feltétel kifejezésére szolgálnak, és csak jelen vagy jövő időre vonatkozhatnak. Ez az, amit Karjalainen potenciálisnak nevezett. A múlt időre vonatkozó irreális feltétel, azaz a kondicionális kifejezésére is igenet használ a déli hanti. Ez a LOC ragos befejezett melléknévi igenév, mely után áll az *ataŋ* módosítószó (145), l. még (92) mondat:

(145) Kam. KarjGr 85

mən atit mən-m-em-n ataŋ
 én egyedül megy-PTC.PST-1SG-LOC PTCL
 'Ha egyedül mentem volna'

5.1. Tagadó igenév?

Talán nem is lehet igenévnak nevezni, csupán fosztóképzővel ellátott, igéből képzett melléknévről van szó, úgy mint a magyarban (pl. *keze-tlen ember, keletlen kenyér*). Honti is megjegyzi, hogy a déli hantiban csak jelzőként fordul elő a *-ta* fosztóképzővel ellátott ige, pl. *χăt-ta* 'nem meghaló', *pot-ta* 'nem befagyó' (1984: 59). A keleti nyelvjárásokban külön kategória a tagadó igenév, személyvégződés és határozórag is kapcsolódik hozzá, így határozói alárendelésre is alkalmas. A déli (és északi) nyelvjárásokban erről nincs szó. A fosztóképzős ige jelzői funkciójú főnévmódosító. A rendelkezésünkre álló példamondatokban az igenév alanyi és tárgyi bővítménnyel szerepel. Alanyi bővítménnyel (146)-(147):

(146) Kr. KV I. 196

jəntəp pət-ta tuχâr woč-ət-a, jewət'tə-tə səj pit-ot.
 tű átszúr-KAR rözse város-3SG-LAT lő-PTC.PRS zaj támad-PST.3SG
 'Tű [számára] áthatolhatatlan rözsekunyhóba lövés zaja hallatszott'.

(147) Kr. KV I. 224

wəjə jəχăt-ta χow məγ-nə
 állat elér-KAR hosszú föld-LOC
 'állat által elérhetetlen messzi földön'

Tárgyi bővítménnyel (148):

(148) Ts. KV I. 72

otŋ-ət jəχăt-ta enə woš
 kezdet-3SG elér-KAR nagy város
 'vége elérhetetlen nagy város'

6. Összefoglalás

A kutatásban a hanti nyelv mára már kihalt déli nyelvjárásainak igeneves szerkezeteit vizsgáltuk meg. A vizsgálat alapja K. F. Karjalainennak a 19. század végén feljegyzett szöveggyűjtése. A korpusz különlegessége annak véges volta. Bizonyos kérdéseket, melyekre a szöveganyag és a grammatikai feljegyzések nem adnak pontos választ, élő nyelvhasználók híján nem tudunk eldönteni.

Az igenevek mondatbeli szerepe általánosságban megegyezik a többi hanti nyelvjárásban tapasztaltakkal. A déli nyelvjárások rendelkeznek északias és keleties tulajdonságokkal egyaránt. Az északiakkal az köti össze őket, hogy egyikben sem kapcsolódik személyjelölő morféma a jelzői szerepű (vonatkozó mellékmondatnak megfelelő) participiumokhoz. A keleti nyelvjárásokkal közös tulajdonsága pedig a feltételes igenév megléte. A melléknévi igenevek határozóraggal és névutóval ellátott szerkezeteiben a déli nyelvjárások kisebb változatosságot mutatnak, mint a többiek.

Jelen tanulmánynak nem volt témája a több finit igés összetett mondatok megjelenése a déli hantiban, ezzel a kérdéssel másutt foglalkoztam (Csepregi 1996, 1997). Megállapítható, hogy a déli hanti szövegekben is előfordulnak összetett mondatok, melyek kötőszó nélkül vagy orosz eredetű kötőszóval, vagy pedig belső keletkezésű kötőszókezdeménnyel kapcsolódnak össze. Hogy ez a fejlődés hova vezetett volna, nem tudjuk, mert a 19/20. század fordulója után tudomásunk szerint nem jegyezték fel szövegeket a területen. Ahogyan a többi hanti nyelvjárásban, feltehetően a déli dialektusokban is elszaporodtak a nyelv-váltás előtt az orosz hatást mutató mondat szerkezetek.

A grammatikai rövidítések feloldásai:

1	1. személy	LOC	locativus
2	2. személy	MOM	momentán képző
3	3. személy	NEG	tagadószó
ABL	ablativus	ORD	sorszámnévképző
ACC	accusativus	PROH	tiltószó
ADJ	melléknévképző	NEG.PRED	állítmányi értelmű tagadószó
CNV	konverbum	NOM	nominativus
COP	kopula	PASS	passivum /szenvedő igenem
DAT	dativus	PL	többes szám
DU	kettős szám	PRS	jelen idő
FRQ	gyakorító képző	PTCL	partikula
IMP	felszólító mód	PST	múlt idő
INCH	inchoatív képző	PTC.NEG	tagadó igenév
INF	főnévi igenév	PTC.PRS	folyamatos melléknévi igenév
INSTR	instrumentalis	PTC.PST	befejezett melléknévi igenév
KAR	fosztóképző	PTC.CND	feltételes igenév
LAT	lativus	SG	egyes szám

A hanti nyelvjárások rövidítéseinek feloldásai:

Déli hanti:

DN = Felső-Demjanka (adatközlő: Narygin)

DT = Alsó-Demjanka (adatközlő: Tajlakov)

Ts. = Cingala az Irtis mentén

Sav. = Szavodnija az Irtis mentén

Kr. = Krasznojarszk a Konda mentén

Kam. = Kaminszkija a Konda mentén

Irt. = irtisi

Ko. = kondai

Keleti hanti:

V = vahi

Vj. = vaszjugani

Surg. = mai szurguti

Trj. = tremjugani (Karjalainen gyűjtése)

Sal. = szalimi

Északi hanti:

Ni. – nyizjami

Š = serkali

Kaz. = kazimi

Ber. =berjozovi

Sy. = szinjai

O = obdorszki

Gyakran hivatkozott források:

DEWOS= Steinitz 1967–1991

KT = Karjalainen–Toivonen 1948

KarjGr = Karjalainen–Vértes 1964

KV I = Karjalainen–Vértes 1975

PaasGr = Paasonen–Vértes 1965

Irodalom

Ackerman, Farell – Nikolaeva, Irina (2013), *Descriptive typology and linguistic theory: a study in the morphosyntax of relative clauses*. CSLI lecture notes number 212. CSLI Publications, Stanford, California.

Asztalos Erika – Gugán Katalin – Mus Nikolett (2017), *Uráli VX szórend: nyenyec, hanti és udmurt mondat szerkezeti változatok*. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.), *Nyelvelmélet és diakronia 3*, PPKÉ Elméleti Nyelvészeti Tanszék – PPKÉ Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest – Piliscsaba. 30–62.

Bakó Elemér (1943), *Volni volt*. MNy 39: 79.

- Castrén, M. A. (1849), Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis. Nordische Reisen und Forschungen. St. Petersburg.
- Castrén, M. A. – Schiefner, A. (1858), Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis. Zweite verbesserte Auflage. Nordische Reisen und Forschungen 6. St. Petersburg.
- Csepregi Márta (1978/1979), Keleti osztják igeneves szerkezetek I–II. NyK 80: 31–53; 81: 273–301.
- Csepregi Márta (1996), Orosz nyelvi hatás a déli osztják szintaxisban. In: Mészáros Edit (szerk.), Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. József Attila Tudományegyetem, Szeged. 60–67.
- Csepregi Márta (1997) Russische Einflüsse in der südostjakischen Syntax. In: S-L. Hahmo et al. (hrsg.), Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Maastricht. 71–77.
- Csepregi Márta (2008), Az osztják TAHI 'hely' szó helye a mondatban. In: Bereczki András et al. (szerk.): Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Urálistikai Tanulmányok 18. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest. 125–135.
- Csepregi Márta (1998), Egy déli osztják igeneves szerkezet problémái. In: Horváth Katalin – Ladányi Mária (szerk.), Elemszerkezet és linearitás. ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 65–70.
- Csepregi Márta (2001), Az osztják 'néz' ige jelentésanához. In: Mikola emlékkönyv, Néprajz és Nyelvtudomány XLI/1: 63–68.
- Csepregi Márta (2012a), Akarat, kívánság, képesség, készség kifejezése a szurguti hantiban. In: Per Urales ad Orientem. Iter poliphonicum multilingue. MSFOu. 264: 39–52.
- Csepregi Márta (2012b), Participiális jelzős szerkezetek két hanti nyelvjárásban. NyK 108: 61–94.
- Csepregi Márta (2013) Többfunkciós morféma-kapcsolatok a szurguti hantiban. NyK 109: 91–108.
- Csepregi Márta (2014), Evidencialitás a hanti nyelvjárásokban. In: Havas F. et al. (szerk.), Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére. Segédkönyvek a magyar nyelvészet tanulmányozásához 160. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 99–109.
- Csepregi Márta (2016), Infinitívus a szurguti hantiban. NyK 112: 133–170.
- Csepregi, Márta [Чепреги, Марта] (2017), Сургутский диалект хантыйского языка. ОУИПИИР, Ханты-Мансийск.
- Csepregi Márta (2019), Kontaktusjelenségek az északnyugat szibériai nyelvi areában. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.): Nyelvelmélet és kontaktológia 4. PPKE BTK, Budapest – Piliscsaba. 77–102.
- Faludi Ágota (1948), Névszói összetételek az osztjákban. Finnugor Értekezések 10. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Fokos Dávid (1910), Szólásegyezések. Nyr. 39: 93–94.
- Forsberg, Ulla-Maija (ed.) (2018), Matthias Alexander Castrén: Ostiacica. Finno-Ugrian Society, Helsinki.
- Gugán Katalin – Sipos Mária (2017), Ige mögötti mondatrészek régi hanti szövegekben. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 77–94.
- Haspelmith, Martin (1989), From purposive to infinitive – A universal path of grammaticization. Folia Linguistica Historica 10: 287–310.

- Haspelmath, Martin (1994), *Passive Participles across Languages*. In: Barbara Fox – Paul J. Hopper (eds.), *Voice: Form and Function*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 152–177.
- Haspelmath, Martin (1995), *The converb as a cross-linguistically valid category*. In: Haspelmath, Martin – König, Ekkehard (eds.), *Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms – adverbial participles, gerunds*. Mouton de Gruyter, Berlin. 1–56.
- Honti László (1983), *Alanyi és tárgyias igeragozás a demjankai osztják nyelvjárásban*. In: Bereczki Gábor – Domokos Péter (szerk.), *Urálisztikai Tanulmányok (Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére)*. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. 173–178.
- Honti László (1984), *Chrestomathia Ostiatica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Karjalainen, K. F. – Toivonen, Y. H. (1948), *Ostjakisches Wörterbuch, LSFU XI/II*. Helsinki.
- Karjalainen, K.F. – Vértes, Edith (1964), *Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten*. MSFOu. 128. Helsinki.
- Karjalainen, K. F. – Vértes, Edith (1975), *Südostjakische Textsammlungen*. MSFOu. 157. Helsinki.
- Koškareva, N. B. [Кошкарёва Наталья Борисовна] (1991), *Конструкции с инфинитивными формами глагола в хантыйском языке*. Автореф. диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Сибирское отделение Академии Наук СССР, Новосибирск.
- Koškareva N.B. [Кошкарёва Н.Б.] (2001), *Полипредикативные конструкции с инфинитивными формами глагола в казымском и сургутском диалектах хантыйского и ненецкого языках*. CIFU 9/V: 121–133.
- Koškareva N.B. (2007) [Кошкарёва Н.Б.] *Временные синтетические полипредикативные конструкции с инфинитивными формами глагола в форме местно-творительного падежа в сургутском диалекте хантыйского языка (в сопоставлении со смежными хантыйскими и ненецкими диалектами)*. In: *Сибирский филологический журнал*. №3. Новосибирск, 147–162.
- Kovgan, Je. V. (1991), [Ковган Елена Витальевна] 1991: *Причастные определительные конструкции в западных диалектах хантыйского языка*. Автореф. диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Сибирское отделение Академии Наук СССР, Новосибирск.
- Nikolaeva, Irina (1999), *The Semantics of Northern Khanty Evidentials*. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 88: 131–159.
- Paasonen, Heikki – Donner, Kai (1926), *Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan*. LSFU 2. Helsingfors.
- Paasonen, Heikki – Vértes, Edith (1965), *Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan*. JSFOu. 66.
- Paasonen, Heikki – Vértes, Edith (1980), *Südostjakische Textsammlungen I–IV*. MSFOu. 172–175.
- Patkanov, Serafim (1897–1900), *Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie I–II*. St.-Petersburg.
- Patkanov, Serafim (1902), *Irtisi-osztják szójegyzék*. *Ugor Füzetek* 14. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Patkanow, S. – Fuchs, D. R. (1911), *Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte*. *Különlenyomat a Keleti Szemle VII, X–XII. évfolyamaiból*. Budapest.

- Sagal, Kszenyija – Volkova, Anna (2019), Participiális főnévmódosítás a hegyi mariban. In: Bakró-Nagy Marianne (szerk.): Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXX. Uralisztikai tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 207–232.
- Schmidt Éva (2006), *Nyelv, nyelvjárás, írásbeliség, irodalom*. Schmidt Éva Könyvtár 2. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Schön, Zsófia (2017), *Postpositionale Konstruktionen in chantischen Dialekten*. Dissertationen der LMU München, Band 15. Universitätsbibliothek Ludwig-Maximilians-Universität, München.
- Sipos, Mária (2018), The nominalizer ТАНИ in four North Khanty dialects. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 42: 187–207.
- Skribnik, Elena (1999), Zum Modusystem im Nordwogulischen (in modum speculativum). In: C. Hasselblatt – P. Jääsalmi-Krüger (Hrsg.): *Europa et Sibiria*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 51. Harrassowitz, Wiesbaden. 401–411.
- Skribnik, Je. K. – Kovgan, Je. V. [Скрибник, Е. К. – Ковган, Е. В.] (1990), О системе причастных определительных конструкций в обско-угорских языках. *CIFU VII/3C*: 296–301.
- Skribnik, Je. K. – Kovgan, Je. V. [Скрибник, Е. К. – Ковган, Е. В.] (1991), Система причастных определительных конструкций в обско-угорских языках. In: Е. И. Убрятова – М. И. Черемисина (ред.): *Языки народов Сибири*. Грамматические исследования. Сборник научных трудов. Наука, Новосибирск. 84–107.
- Skribnik, Elena – Kehayov, Petar (2018), Evidentials in Uralic languages. In: Alexandra Y. Aikhenvald (ed.): *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford. 525–553.
- Steinitz, W. (1967–1993), *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*, 1–15 Lieferungen. Akademie Verlag, Berlin.
- Vértes Edit (1975), *Hadmenet, nászmenet. Irtisi osztják mesék és mondák*. Vál., ford., utószó, jegyzetek: Vértes Edit. *Népek meséi* 62. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Vértes Edit (1979), *Südosztjakische Epen und Heldenlieder*. *Neohelicon* 6/2: 153–174.
- Vértes, Edith (1985), *Südosztjakische Gebete*. *ALH* 35: 223–265.
- Vértes Edit (1990), *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Vértes, Edith (1996), *Ergänzungen aus Karjalainens südosztjakischen Textaufzeichnungen zu seinem postumen Wörterbuch*. *LSFU X*, 3. Helsinki.
- Vértes, Edith (1997a), *K. F. Karjalainens südosztjakische Textsammlungen. Bd. II. Transkription, Phonembestand, allgemeinen Erörterungen*. XI+181 l. *MSFOu*. 225. Helsinki.
- Vértes, Edith (1997b), *Die Mythologie der Uralier Sibiriens*. Egidius Schmalzriedt – Hans Wilhelm Haussig (Hrsg.), *Wörterbuch der Mythologie* 30–31. Lieferung. Klett–Cotta, Würzburg.
- Vértes, Edith (2004), *K. F. Karjalainens südosztjakische Textsammlungen. Bd. III. Kommentare zu den Texten*. *MSFOu*. 247. Helsinki.
- Vértes Edit – T. Lovas Rózsa (1985), *Bevezetés az uráli népköltészetbe (Déli osztják népköltészet)*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ylikoski, Jussi (2003), Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives. – *SKY Journal of Linguistics* 16: 185–237.
- Zaicz Gábor – Csepregi Márta (2004), *Vértes Edit emlékezete*. *A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai* 82. Debrecen.

